

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

Kulturhistorisk Tidskrift

utgiven av

Andreas Lindblom

1929

Häfte 3

Stockholm

INNEHÅLL

<i>Sigurd Erixon</i> : Offerkastar utan dödsmotiv	117
<i>Ernst Klein</i> : Skärkarlsliv i Møjatrakten	124
<i>Eric Elgqvist</i> : Menträdet	148
<i>H. L. Larson</i> : Slagning av läderrep i Dalarna	153
<i>Till planscherna</i>	162
<i>Litteratur</i> : Nordberg, Albert: En gammal Norrbottensbygd, av <i>Sigurd Erixon</i> ; Olofsson, Klas: Folkliv och folk- minne i Ås, Vedens och Gäsene härader i Västergöt- land, av <i>Sigurd Erixon</i> ; Buschan, Georg: Illustrierte Völkerkunde II, av <i>Sigurd Erixon</i> ; Stadshistoriska in- stitutet: Privilegier, resolutioner och förordningar, av <i>G. S.</i>	165
<i>Insända skrifter</i>	170

*Författarna äro ensamma ansvariga för
sina uppsatsers innehåll.*

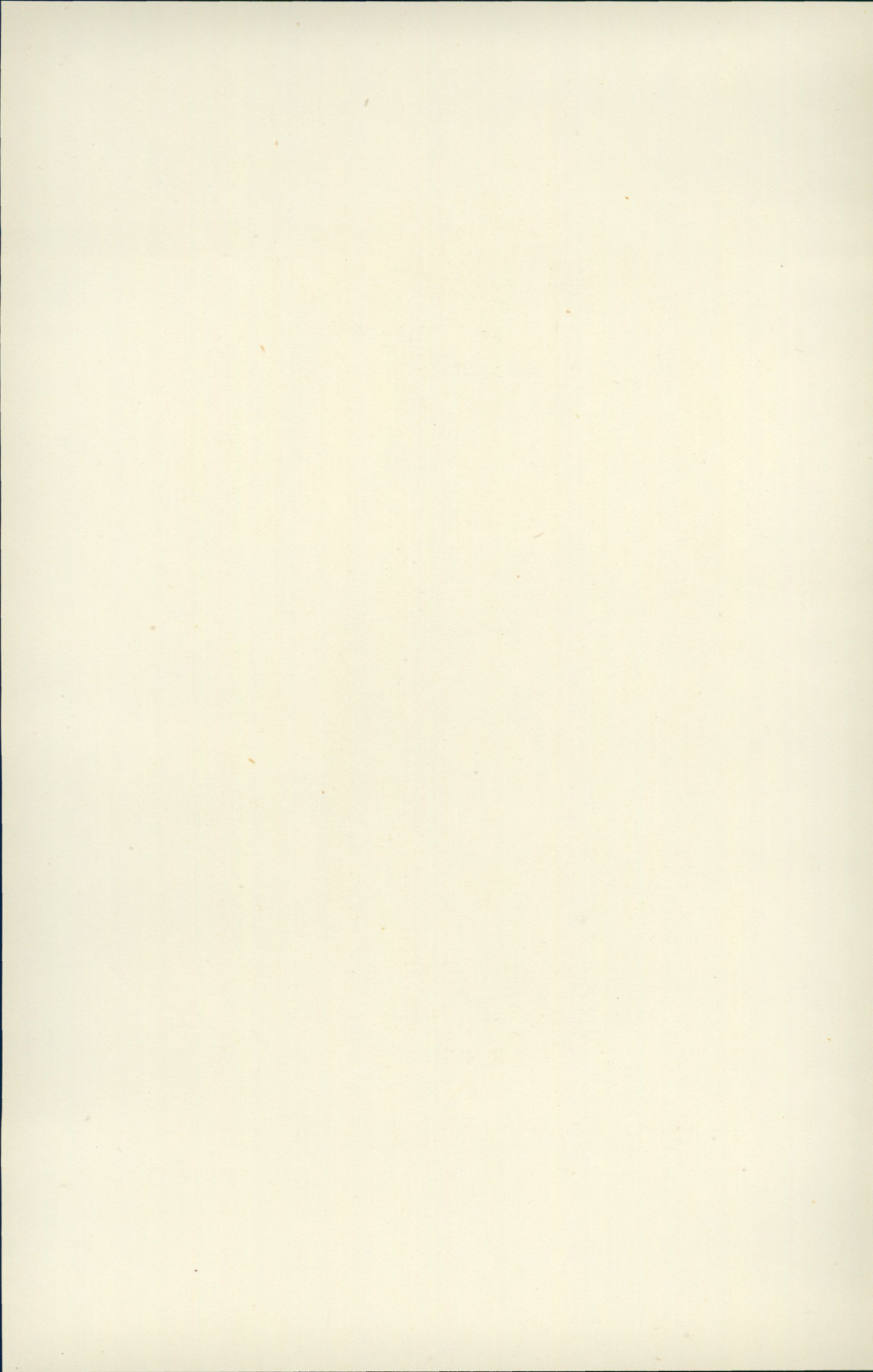
*Redaktör: Professor Andreas Lindblom, styresman för Nor-
diska museet och Skansen.*

*Red.-sekr.: Fil. lic. Gösta Berg, förste amanuens vid Nordiska
museet.*

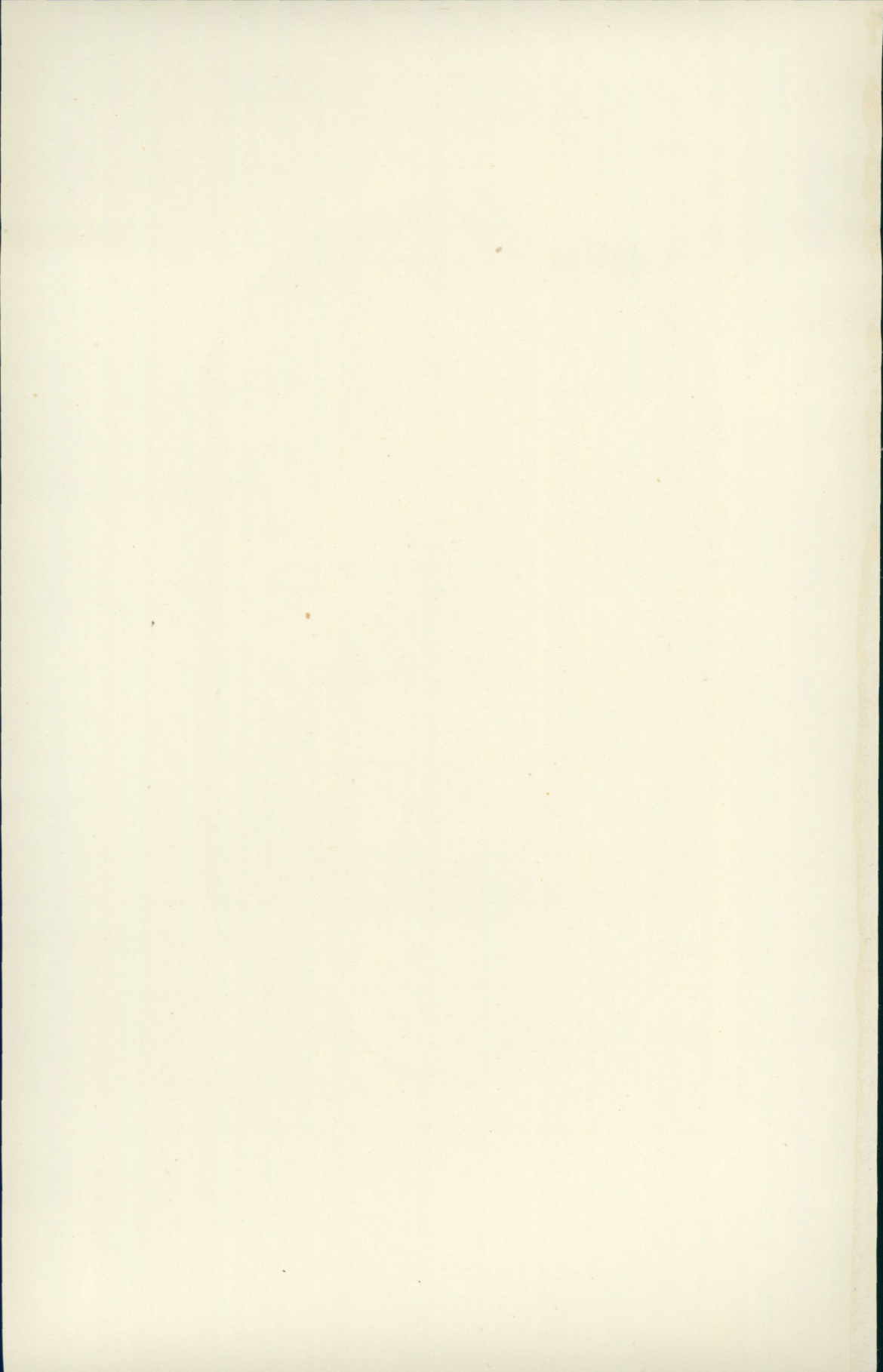

Dryckeskanna, svenskt 1500-talsarbete. Ingår i en donation av grosshandlaren Ivan Traugott, Stockholm. Nord. M. 178,159.

Lapptrumma. Gåva av doktor Gunnar Didrikson, Stockholm.
Nord. M. 177.644.

OFFERKASTAR UTAN DÖDSMOTIV.

Av

SIGURD ERIXON.

I Västmanlands fornminnesförenings tidskrift 1917, i en uppsats, benämnd »Offerkastan på Svedvi allmänning samt något om offerkastar i allmänhet» har jag redogjort för seden att på den plats, där en olycka skett och någon omkommit, kasta stenar eller trädgrenar i en hög, vilken ofta i Sverige kallas offerkast men också bär många andra namn. Det är, som bekant, en utomordentligt vitt utbredd företeelse, vilken återfinnes nästan över hela världen och som mångenstädes, icke minst i de nordiska länderna, ännu är levande. Det är en mängd forskare, som uttalat sig om detta »offer» och sökt förklara detsamma. Förutom de författare, som av mig anfördes i nyssnämnda uppsats, må här framför andra nämnas Tylor, Andréé, Ratzel, Hartland och Frazer.

Nyssnämnda uppsats behandlade emellertid blott en speciell art av offerkastar: sådana, som uppkastas över döda eller på platser, där någon omkommit. Min avsikt har från början varit att i något annat sammanhang peka på en del andra, i det yttre tämligen likformiga men till sin innebörd dock ganska olikartade riter. Då detta nu skett, har jag utgått ifrån att, ehuru materialet är skäligen magert, nya uppgifter skulle kunna väntas inkomma genom att ämnet upptages till behandling.

I Finlands svenska folkdiktning VII:1 har Gunnar Landtman publicerat en rad uppteckningar om olika slags offer och flera av det slag jag här nedan kommer att beröra, dock utan att klart särskilja de olika typerna från varandra. Någon skarp formell gräns finnes visserligen ej heller, men artskillnaden är dock tydlig. Författare, som skildrat kulturförhållandena i norra och centrala Asien, framhålla, att det där är vanligt att man offerar något — vanligen stenar

— i passövergångar eller på sådana punkter av en färdled, där resan försvåras, där det lätt går att förvillas eller på annat sätt råka illa ut. Erland Nordenskiöld meddelar (i brev till författaren), att i »Sydamerika finner man över allt på bergpassen väldiga stenhögar. Varje indian, som går över passet, offerar där en sten, cocoblod, brännvin m. m. Stenen, som offeras, bör vara hämtad nedifrån dalen. Cocon tuggas och spottas ut på högen. Man offerar till passets andar. Dylika hålla nämligen till på bergpassen. Jag har hört indianer säga, att de offera för att ej tröttna på vägen. I Bolivia och Peru synas dessa bruk blott förekomma hos vissa indianstammar. Hos urskogsindianerna har jag aldrig sett något liknande.» Frazer har i *The Golden bough* anfört motsvarande exempel från Oceanien och indiska arkipelagen och framför där också den tolkning, som senare ganska allmänt synes ha blivit omfattad av yngre författare: att man med offeret bortlade sin trötthet. Denna och liknande förklaringar skall jag dock i det följande lämna å sido. I Nordamerika, Afrika och Europa äro hithörande bruk också ofta påvisbara. I Sverige tillhör det absolut övervägande flertalet av belägg på offerkastens dödsgruppen. Det har därför synts mig vara av ett särskilt intresse att sammanföra de sporadiska uppgifterna om fall, som ej höra till denna grupp. Man måste då i första hand vända sig till Gotland. I sin bok »En döende kultur» (1923) redogör Th. Erlandsson för de s. k. »kavelvarpen» på ön. »Den som i avlägsna bygder följer en skogsstig ett längre stycke, skall mången gång ännu finna en större eller mindre vedhop mellan tvenne skiljevägar. Det är då ett s. k. »kavulvarp», oftast kallat »kallvarp» eller »kavelvarp». Ordet är sammansatt av kavel, ett trästycke, och varp, ett kast. — När man på den gamla skogsvägen från Fjells i Endre socken till Helvigs i Fole kommer till »Skarphaideräum» går en mindre väg av till Öjers i Ekeby socken. Vid avvägen låg i författarens barndom ett större »kallvarp», på vilket vi kastade en gren, ett barkstycke eller dylikt och sade: »Jag ökar din mängd, du göre min gång lätt och lyckosam!» Från Fårösund till Hau i Fleringe gick förr en mycket använd skogsväg, invid vilken man ännu finner flera »kallvarp». När Hägur strandkarlar vika av från denna väg ned till sina strandbodas, kasta de ännu sin kavel på ett kavelvarp

därstädes med följande ord: »Jag ökar på dig, kallvarp, du ökar på min part.» På andra ställen använder man följande formel, vilken torde vara den allmännaste numera: »Jag ökar på dig, kallvarp. Gud ökar på min part!» Författaren omtalar också, att skolbarn och konfirmander stundom kastat på en dylik hög i Fleringe med följande ord: »Jag ökar på dej, kallvarp, Gudomen give, att jag måtte kunna min läxa!»

I Nordiska museets arkiv finnas visserligen talrika uppteckningar om offerkastar, men det är ytterst sällsynt, att förklaringen till handlingen — om en sådan förklaring finnes — innebär speciell lyckomagi. Från Bergs socken i Jämtland meddelas emellertid (Ella Olsson, uppteckning 1924): »Invid vägen till Bergsbodarna ligger det en kast av bara pinnar och kvistar. Dit ska varje flicka kasta en pinne, då hon går förbi och tänka på vad hon gör det för, så blir hon inte gammalstårscha (gammal ungmö). — Kvisthögen där kallas för 'gammelstårschkastår'.» Det gäller här liksom på Gotland positiv lyckomagi. Både denna och den profylaktiska, som syftar till att använda olycka, är också företrädd i Ångermanland. Nordlander berättar (Fäbodväsendet i Ångermanland, Svenska landsmål 1884, 18, sid. 24) följande: »För att skydda boskapen för björn ock alt ondt säges äfven offer hafva skett. På Styrnäs-skogen nära Stekpannbäcken finnes ett stenröse, som kallas Offerkista ock skall hafva uppstått därigenom, att små stenar kastats dit till boskapens skydd. Enligt uppgift skall ett sådant röse ock finnas i Ödsgårds by i Edsele sn. Högen kallas Offerröse ock säges hafva uppstått på det sätt, att vallhjonen, när de lyckligt kommit hem från skogen, hvarje kväll kastat dit en mindre sten. I en närliggande fors valde de därför små släta, runda stenar.» Detta tackoffer har inom parentes sagt sin motsvarighet även utom Europa. Sven Hedin omtalar sålunda (Genom Khorasan och Turkestan, sid. 136—137)¹ följande: »Klockan 3 kommo vi upp på en kulle, på hvars topp till venster reste sig en stenpyramid; rundtomkring densamma syntes tusentals små rösen, uppstaplade af runda stenar från vägen. Denna plats kallas Teppe-i-Salam eller 'helsningskullen', emedan pilgrimerna härifrån för första gången skå-

¹ Jag har förste amanuensen Gösta Berg att tacka för detta citat.

da den heliga staden, som utbreder sina otaliga hus, sina moskéer, medresséer och sina grönskande trädgårdar där nere på slätten. Hvarje pilgrim lägger som ett slags offergård en sten från vägen på ett af rösen.» Votivgåvorna i Sverige ha vanligen varit av lödigare art.

Vid Grabo i Odensvi socken i Kalmar län finnes en hälsokälla och invid denna en offerkast (enligt uppgifter, som jag erhållit i angränsande bygder i södra Östergötland). Man visste dock icke om det offerades här uteslutande för hälsa eller om andra motiv också spelade in. Rickard Andrée (i *Ethnographische Parallelen* 1) räknar bruket att offra trasor o. d. på träd som blott och bart en sidoförm till offerkast-seden. Vid hälsokällor äro dylika trasoffer mycket vanliga.

I »Hembygden» VII 3—4, 1916 berättar Jacob Tegengren beträffande Vöra socken i Svensk-Finland om en del »offerstenar», bestående av vissa stora flyttblock invid körvägen till Bergby. De ha alla namn. »Först kommer man till 'Fattiggubben', på vars övre flata yta man ser en mängd småsten, som ditkastats av förbigående (det hör till saken, att var och en, som passerar förbi, skall offra åt 'Fattiggubben'). Sedan leder vägen förbi 'Offerstenen', på vilken vallherdarna om våren bruka 'offra' (lägga) gröna kvistar.» Ehuru meningen med detta offerande ej anföres, synes det knappast vara av annan innebörd än i de ovan anförda fallen från Sverige. Ett slags offer, som däremot ej synes vara känt i vårt land, anför Andrée från Ösel. Då esterna skola lova något mycket viktigt, gå de i förväg till ett ställe, där många stenar eller trästycken ligga hopade och kasta till bekräftelse på löftet något på högen.

Det finnes en grupp offerkastar, som varken uppkastats över platsen för ett dödsfall eller för att befordra lycka och framgång. Det är då man kastar något på den plats, där en skamlig gärning skett. Exempel härpå kunna anföras från Dalarna, Värmland, Östergötland och andra mellansvenska landskap. Det förefaller, som om denna sed hade ett ganska nära samband med den ritual som förekom på en plats, som besudlats av mord eller dödsolycka. Denna grupp kunna vi således bortse ifrån i detta sammanhang.¹

¹ Säregen är den sed, som upptecknats av Helge Rosén i Vittsjö s:n i Skåne (*Nord. Mus. arkiv* 1908—1909). Här har det varit vanligt att kasta småsten på »Kungstenen», berömd därav, att Gustaf II Adolf där räddades från drunkning.

De lyckobringande offerkastarna och de, som avvända olycka och hinder av skilda slag, bilda ett eget komplex. Även om det svenska materialet ännu kanske är för litet, synes det icke vara för djärvt att påstå, att hithörande belägg i stort sett tillhöra övre Sverige och Gotland. De tillhöra framförallt fäbodarnas och fisklägenas kulturmiljöer. Dödsofferkastarna äro däremot spridda överallt i vårt land och äro även därutanför allmänna. Det förefaller, som om de förra både hos oss och i världen för övrigt mest påträffas i de primitivaste eller ålderdomligaste områdena, medan dödsofferkastarna trivas lika bra överallt, och alldeles särskilt inom den egentliga högkulturens domäner.

Att Gotland bibehållit lyckokastarna i så stor utsträckning är märkligt. Möjligen beror det på kultursammanhang österut. I varje fall kvarleva på Gotland sporadiskt vid sidan av mycket nytt och ombildat också ytterst ålderdomliga kulturformer. Det är även tydligt, att fiskarlivet vid Gotlands kuster medverkat konserverande.

Jag tror mig sålunda ha funnit vissa antydningar till att lyckokastarna representera äldre och primitivare kulturtyper än dödsofferkastarna. De förra höra mera ihop med jaktens, fiskets och boskapskötselns arbetsfält, vägar och miljöer, medan dödsofferkastarna tyckas stå i långt intimare beröring med åkerbrukskulturen.

Sedan denna uppsats skrivits har Einar Granberg i en skildring om Fäbodväsen i Härjedalen (i Studier och uppsatser tillägnade Otto Andersson 19^{27/4}29) meddelat, att då korna i Långå by i Hede s:n skulle föras till sätern, måste hänsyn tagas till den ej långt från byn belägna »offerstenen eller rättare bufförstenen. På den skulle man kasta upp stockar och grövre kvistar av något träd för att få tur och lycka. Ju grövre stockarna och kvistarna voro dess bättre. Även då man skulle ut på jakt och fiske, offrade man på den». En bild meddelas ock, som visar, att denna offerkast alltjämt är i bruk. — Detta belägg bestyrker endast vad som yttrats i det föregående.

Några nya hithörande uppgifter ha nu också inkommit till Nordiska museets arkiv genom fru Anna Arwidsson i Uppsala. Hon meddelar följande: På sluttningen av Skärberget i Särna socken i norra

Dalarna finnas två stora stenar, vid vilka man offerar, på den ena när man skall gå upp på berget och på den andra när man går ned. Det är sålunda ett typiskt offer för väglycka. Vid byn Särnaheden finnes en »offersten», där man brukat offra något »som ligger på marken». Skäl härför angavs icke. I Idre socken, också i norra Dalarna, äro dylika offerstenar kända från två ställen. Den ena ligger vid vägen till en säter och man offerar vid den, när man vandrar dit. Vid den andra måste offren läggas upp på själva stenen. I samma socken finnas också på några ställen större tallbuskar utefter vägarna, vid vilka man offerat utan att en närmare förklaring gives.

På Gåsö i Bohuslän finnes en lös, flat sten, kallad Offerstenen. På den har man brukat offra blommor, smörgåsar, vackra stenar o. dyl. Skälet härtill är okänt.

Såsom synes är det i dessa belägg, då en förklaring gives, fråga om väglycka, möjligen också ibland kreaturs- och fiskelycka. I varje fall ligger detta senare närmast till hands i de bygder, det här är fråga om.

Offret sker mycket ofta på eller vid en stor sten. Så var det också i flera av de förut omnämnda exemplen. Tydligt är det här fråga om en särskild kategori av offerkastar, där även andra psykologiska faktorer spela in. I stenen finnes den kraft eller makt förborgad, som behärskar platsen, vägen o. s. v. I andra fall har det i stället varit ett träd. I själva verket äro väl offerkastarna på döds- eller olycksplats också en dylik specialgrupp. Olyckan, dödsfallet eller det utgjutna blodet har givit stället en kraft, som svarar mot de nyssnämnda naturföreteelserna.

ZUSAMMENFASSUNG.

Sigurd Erixon: »Offerkastar», nicht mit Tod motiviert.

Verf. hat in Västmanlands fornminnesförenings tidskrift die Sitte behandelt, Holzstückchen oder Steine zu opfern, die an der Stelle, wo ein schlimmes Unglück geschehen und jemand umgekommen ist, auf einen Haufen zusammengeworfen zu werden pflegen. Diese Sitte, die ja eine ausserordentlich grosse Verbreitung in der Welt hat, ist auch in Schweden vertreten. Als Ergänzung hierzu berichtet nun Verf. über die Sitte, auf dieselbe Weise Steine oder Holzstäbchen zu opfern und sie

zu einem sog. »offerkast« anzuheufen, um sich Glück und Erfolg im allgemeinen oder auf einer Reise, mit dem Vieh, auf der Jagd usw. zu sichern. Diese Form von Glücksmagie ist gleichfalls an mehreren Stellen in Schweden nachweisbar. Verf. versucht, im Anschluss an die Ausbreitung dieses Ritus in und ausserhalb des Nordens, geltend zu machen, dass das Glückopfer das ältere ist, nunmehr am besten nachweisbar bei primitiven Völkern sowie bei Jägern, Fischern, Nomaden und Viehwärtern, während das Opfer an Totenplätzen mehr den Gebieten der landwirtschaftlichen Interessen und der Hochkultur angehört.

SKÄRKARLSLIV I MÖJATRAKTEN.

Spridda anteckningar från en undersökningsresa 1928.

Av

ERNST KLEIN.

Möjaborna voro i äldre tid i långt högre grad än nu beroende av sitt fiske, och deras tillvaro liknade ännu för tre kvarts sekel sedan mera den ambulerande jägar- och fiskarbefolkningens, som måhända under stenåldern levat vid den svenska östkusten, än den bofasta åkerbruksbefolkningens i inlandet.

Högsommaren, »från Olsmästi'n till Augustada'n»¹, vistades en stor del av befolkningen ute i sina yttersta »skärgårdar», de små, längst ut till havs liggande ögrupper, där man ägde eller hyrde rätten till strömmings- och torskfiske och för detta syfte hade uppfört »bodar». En av de förnämsta av dessa fiskeplatser var Hårsten, en annan var Gillöga. Även Björkskär var livligt besökt, medan Fiskekobben och »Stornasen» (i Nassa skärgård) m. fl. rymde ett mindre antal fiskare (fig. 1). På vissa skär fiskade Möjaborna gemensamt med grannar från andra byalag. Så foro »Svartlögarna» till Hårsten, något som ännu fortfar. Denna ö äges av Möja-(Harö-)bor och Sandhamnsbor och disponeras mot erläggande av viss »skatt» (fig. 2).

Vistelsen på fiskeskären utgör en nära motsvarighet till inlandsbornas fäbodvistelse. Man bodde (och bor ännu, ehuru numera för kortare tid och ingalunda så mangrant) på ett ålderdomligare och primitivare sätt än hemma i byn. »Boden» består i dessa trakter i regel av en timrad stuga med svale på ena gaveln. Ingången till den

¹ 29 juli—9 september.

Fig. 1. Stuga på Fiskekobbarne, Möja skärgård, Uppland. Svalen är bortriven, endast takåsarna ligga kvar. Foto. Fiskeriexp. 1928.

oftast med stående plank intäckta svalen är på långsidan (fig. 3). I svalen förvaras en del mindre skrymmande fiskredskap, matförråd, dun, som man samlat på skären m. m. På vissa håll ser man numera även svalen använd som »saltbod», då man icke längre saltar strömming i sådana kvantiteter, att något särskilt hus är behöfligt för detta ändamål.

Från svalen kommer man in i stugan, som i ett hörn närmast ingången har en ganska stor, öppen spis. I äldre bodar är denna murad helt av gråsten med en sandstensplatta till härd, i yngre består åtminstone skorstenspipan av tegel. Denna spis är det sista, som för-

Fig. 2. Stuga på Hårsten, Möja skärgård, Uppland. Foto. Fiskeriexp. 1928.

svinner, när de gamla bodarna förfalla, och resten av spismurar jämte några stenar, som legat under syllarna, vittna ännu mångenstädes, t. ex. på Gillöga, Björkskär och Hårsten, om en tiofalt större bebyggelse än den nuvarande. (Med uppmärksamheten fästad på dessa anspråkslösa fornlämningar kan man mångenstädes i östkustens skärgårdar konstatera gammal fiskebebyggelse på skär och holmar, som numera aldrig besökas av fiskare. Men det är ett annat kapitel.)

Den öppna spisen har av gammalt den enklast möjliga konstruktion. Så t. ex. finnes intet murat spjäll; när man slutat elda, sättes en stång med en fyrkantig, med säckar och trasor madrasserad platta upp i skorstenen. Denna inrättning, som heter »krysse» eller

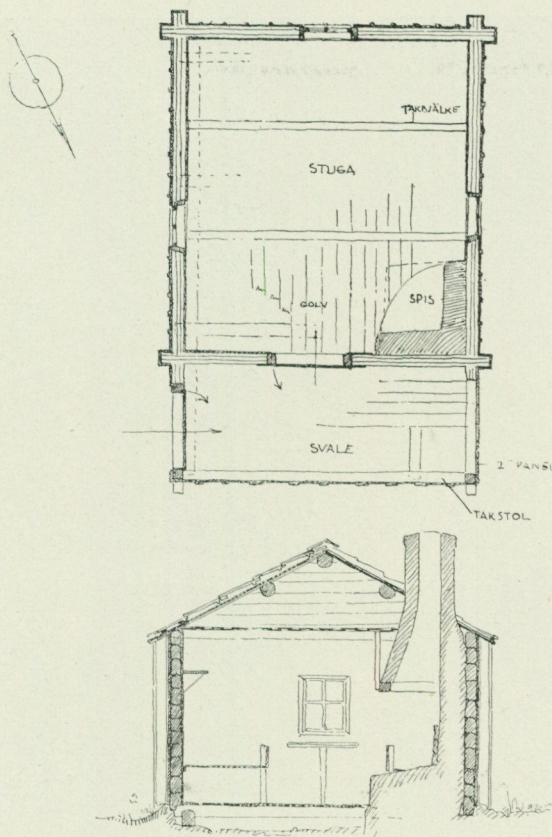

Fig. 3. Stuga på Härsten, Möja skärgård, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.

»påvaln», kallas av Möjaborna flerstädes »Mor Lind», med hänsyftning på någon numer förgäten, skämtsam lokaltradition.

Möblemanget och inredningen äro ytterst enkla. Golv saknas väl icke, men däremot stundom innertak. Eljes förekomma såväl tredings-tak som plana innertak. Båda långväggarna äro i de äldsta stugorna upptagna av sängar, så långt utrymmet tillåter. Dessa sängar äro flerstädes »tvillingsängar», d. v. s. två sängar sammanbyggda, med ena gaveln gemensam, medan övriga gavlar ersättas av stugans kortväggar eller ansluta sig till dessa (fig. 4).

I andra, högre bodar har man byggt sängarna i två våningar; nyare och bättre inredda bodar ha åtminstone på ena väggen en drag-

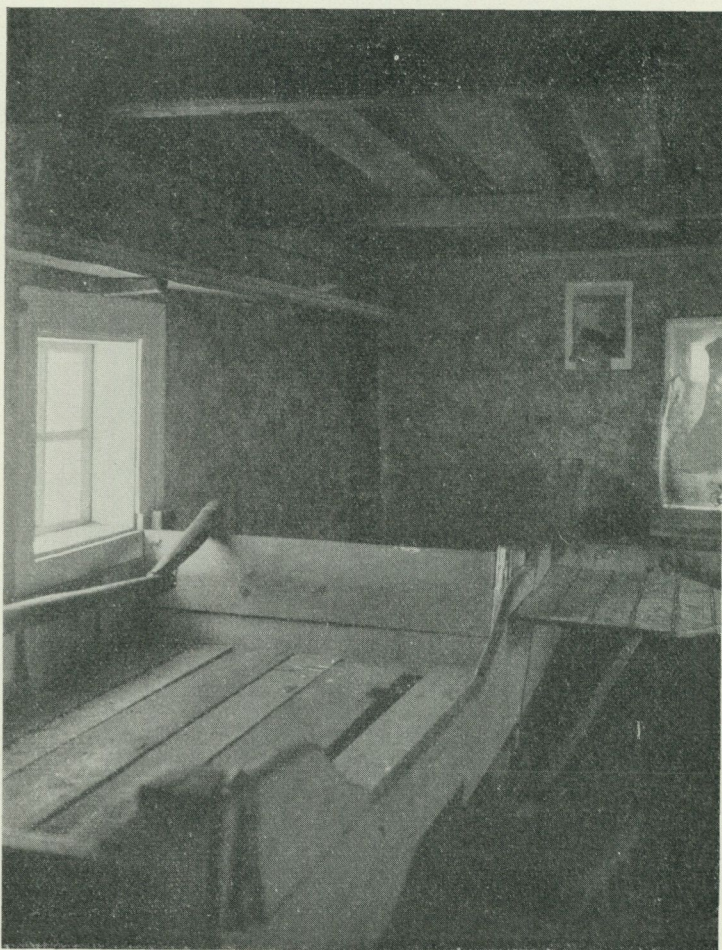

Fig. 4. Interiör med sängar från stuga på Härsten, Möja skärgård, Uppland.
Foto. Fiskeriexp. 1928.

soffa, ej sällan med daterad målning, som visar, att den någon gång under 1800-talets förra hälft tillhört det fina möblemanget i en gård, fast den nu kommit på kneken.

Ett fällbord vid fönstret på bortre gavelväggen och en och annan gammal stol eller pall jämte en vedlår fullborda möbleringen. Panelning, tapeter och målning finnas ej i de äldre bodarna, men börja vinna insteg i de nyaste.

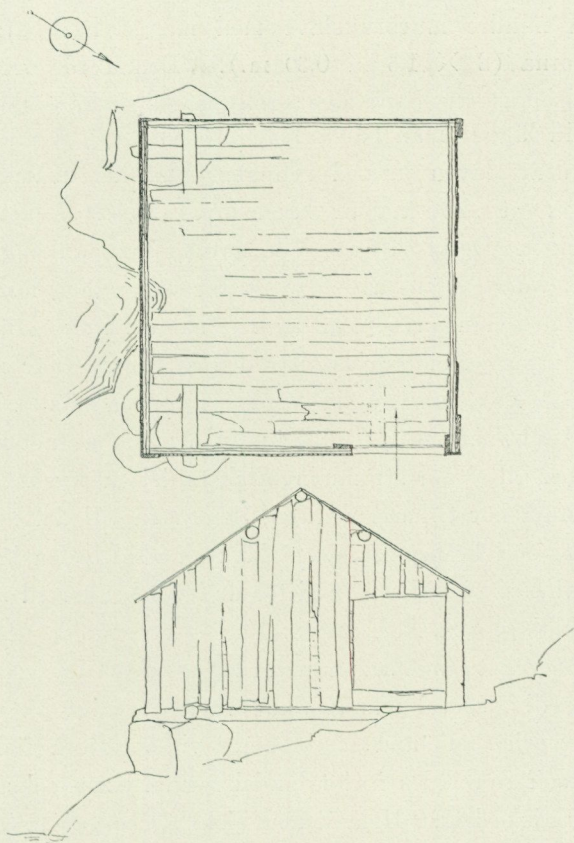

Fig. 5. Saltbod på Hårsten, Möja skärgård, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.¹

Utom bostäderna finnas på skären enkla förrådshus, »saltbodar», som ofta äro utan svale fig. 5. De ligga i regel så, att luften kan spela fritt under golvet; man begagnar sig vanligen av någon naturlig »hylla» i berget, på vars kant man lägger ena syllen, medan den motsatta får stöd av några stenblock. I dessa bodar brukade man förr ha sina stora saltkäril stående, i vilka den ena tunnans strömming efter den andra samlades för att undan för undan packas i mindre käril (tunnor, halvtunnor, fjärdingar etc.) i och för försäljning. På Hårsten ser man i saltbodarna en särskild »strömmingslave», unge-

¹ Uppmätningarna under denna expedition ha utförts av teknologen Sten Roempke. Fotografierna ha tagits av förf.

fär som en mindre murbrukslave med många hål borrhade genom bottenplankorna ($2 \times 1,5 \times 0,30$ m.). Denna för orten speciella anordning brukas av Svartlögaborna som »skaka» skötarna över laven; härvid lägger man båten långsides en brygga eller ett lämpligt berg, drar laven utmed relingen, placerar ovanom laven en bock och ger ut skötarna ur båten över laven så att »stortäl» vilar på bocken. Detta sätt att reda garnen sammanhänger med metoden att samtidigt »stena av», d. v. s. för varje gång lösknyta sänkstenarna, vilka sedan ånyo påsättas, när skötarna skola läggas. Denna nordligare metod möter just här den sydligare, där man brukar »fasta hallar» på skötarna, vilka då bli tyngre och måste »benas» eller »plockas» på ett annat sätt, då de ej utan fara för garnet kunna »skakas». Här går alltså för strömmingsfiskets del en mycket viktig kulturgräns. Möja hör till det sydliga, Svartlöga till det nordliga området. — När de icke begagnas, stå lavarna i saltboden jämte de trebenta »redpallar», på vilka man sitter under arbetet med »gälningen» av den strömming, som skall saltas.

Det är nu mycket länge sedan man i Möjatrakten levde ett så reguljärt fiskelägesliv, som i mannaminne varit brukligt på vissa sörmländska skär och som ännu förekommer vid de stora fiskeplatserna på Gotland och flerstädes i Götalandskapen, liksom också vid Bottniska vikens fiskeskär. Hela denna fiskelägesorganisation med sin fasta samhällsordning och sina speciella lagar går tillbaka på gamla lagbestämmelser och har därför i stort sett över hela landet en mycket likartad prägel.¹ Å andra sidan har lagstiftningen sedan gammalt, stödd som den var på ännu äldre sedvanerätt, lämnat ett visst spelrum för lokala variationer. Det råder intet tvivel om, att även Möjaborna en gång haft sina särskilda seder och regler för samlivet och arbetet på fiskeskären. En gammal fiskare i Långvik (född 1858 på Rödlöga) återgav efter sin fars berättelse, hur det gått till på fiskeskären här i trakten under förra hälften av 1800-talet. Man hade då alltid en vald befälhavare, »hamnfogden», vars förnämsta åliggande var att tillse, att ingen gick ut med skötarna före de andra. Signal till uppbrott gav han genom att hissa en flagg. (På andra håll före-

¹ Se Sigurd Erixon, Ett skärlag och dess arkiv. Fatab. 1920.

komma signaler med klocka, trumma eller horn). Likaledes ålåg det hamnfogden att övervaka, att ingen fiskade under söndagsdygnet. På söndagen skulle alla samlas för att åhöra predikan, som upplästes ur en postilla av någon därtill skickad fiskare, när icke Ljusteröprästen kom ut, vilket (enligt en annan sagesman) skedde någon gång i månaden.

En intressant detalj, som tyder på, att samma ordning för skötarnas läggande rått här under 1800-talet, som den, vilken avspeglas i det just dessa trakter berörande »hamnskräet» av 1450,¹ vår äldsta fiskestadga, meddelar samma fiskare i följande form: »De hade inga ankaren till skötarna förr, utan bara stenar med inborrade järnkrampor. (Även enklare, endast med en vidjehank ombundna ankarstenar torde ha förekommit. De finnas kvar ännu i Rådmansö-skären). När de lagt ut dem, fingo de sedan ligga, tills man slutat fiska på den platsen». Detta yttrande tyder på att varje fiskare här, just som de gamla lagarna omtala, hade sina särskilda »skötsättningar, fasta platser för fisket, vilka han på ett eller annat sätt (flerstädes har det skett efter kapprodd första dagen, annorstädes efter överenskommen tur) fått vid fiskesäsongens början. Här lade han sina ankarstenar med linan uppehållen av en vakare; särskilda bestämmelser stadga redan i det äldsta hamnskräet straff för den som begagnar, flyttar eller stjälar en annans ankarlina och sålunda ockuperar hans plats. Detta fastsättningsfiske på given plats lever för övrigt ännu kvar på några håll.

De farkoster, som begagnades vid fisket ute på skären skilde sig ännu i mannaminne ej blott från de nu allmänt brukade motorbåtarna, utan även från deras närmaste föregångare.

Skötbåtarna, »skärbåtar», voro äldst i mannaminne ännu i regel snipor av ansenlig storlek, c:a 26 fot över allt (fig. 6 och fig. 7). De voro riggade med ett råsegel, enligt beskrivning »lika Brett upptill och nedtill, men med skothalsen litet förlängd». Rån var fästad vid masten medelst ett band, på vilket svarvade träkulor voro uppträdde,

¹ »Hampna Skrå på Swenska Högarnar etc.» G. E. Klemming, Skrå-ordningar, Sthlm 1856. Jag syftar på par. 8—11 samt 16. I sistnämnda par. torde »stänger» att döma av sammanhanget böra läsas »strenger», d. v. s. ankarlinor, vid vilka skötarna sattes.

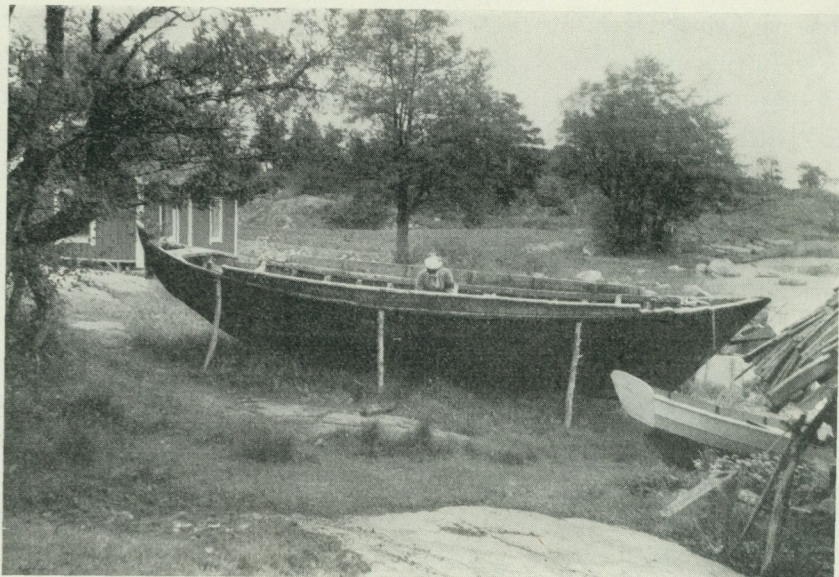

Fig. 6. »Skärbåt», Löka ö, Möja sn, Uppland. Skiborden, som ej finnas med på uppmätningen, äro här påsatta. Exemplaren ett av de få kvarvarande av den gamla snipiga typen. Foto. Fiskeriexp. 1928. Uppmätning se fig. 7.

eller också med ett halvcirkelformigt stycke hårt trä, som knöts fast vid rån och gick runt masten. Det förra redskapet kallades av en meddelare »sjackel», det senare av en annan »ratt». Det torde i båda fallen vara subjektiva former av termen »rack», varmed detta fäste benämnes i sörmländska skären, där dylik råsegelsrigg ännu finnes kvar på några håll. Seglet hissades med hjälp av löst block eller en i masten infälld trissa. En lång, med hake försedd stång kunde när så behövdes, göra tjänst som bolin. Den kallades »klostång» och sattes med haken i seglets främre lik nära den vid en pällare i fören fastgjorda främre skothalsen, samt spändes med andra änden mot en »vrang» (spant) eller bett. När man seglade undan vind, tog man bort klostången och riggade i stället upp »ett brass» på lovarts rånock, som man höll seglet med. Masten hade ganska stark lutning bakåt. Därigenom kom seglet att lyfta båten, så att den vakade ovanligt bra i grov sjö, »men den som hade lätt att bli sjösjuk, han blev fort sjuk i en sådan båt».

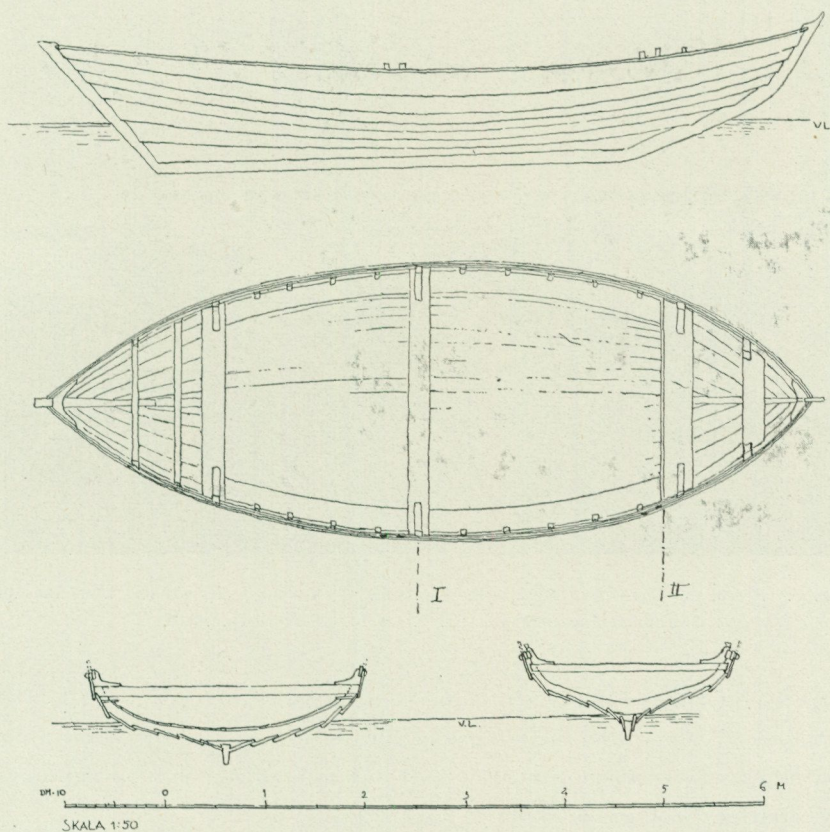

Fig. 7. »Skärbåt», Löka ö, Möja s:n, Uppland. Måtten på detta exemplar äro något mindre än de i gamla tider vanliga. Riggen är med sprisegel, ej som förr, råsegel. Uppm. Fiskeriexp. 1929.

Det besvärliga med råsegelsriggen var, att man vid kryssning för varje slag var tvungen att ta ned seglet och »åsa om», d. v. s. skifta rån, så att den kom i lä om masten. Detta var ett kinkigt och tidsödande arbete, helst som man dessutom för varje gång måste lossa ett av de tre vanten och sätta an det i lovart. Men i övrigt äro de gamla överens om, att råseglen voro utmärkta, om också något farliga att segla med.

Man fick vara ganska manstark i de gamla skötbåtarna, ty de voro stora och måste, med sin besvärliga rigg, oftare ros än de nyare

Fig. 8. Storökor, Löka by, Möja sn, Uppland. Den längst till vänster återfinnes på uppmätningssritningen fig. 9. Foto. Fiskeriexp. 1928.

typerna. Ofta var det 5 à 6 man i samma båt; antingen voro de alla lottägare i båten eller hade ägarna lejt en och annan till besättning. Båtlaget synes gemensamt ha skött utläggningen och upptagningen av samtliga lottägars skötar.

Smärre roddbåtar, »snippar», lika våra dagars »jullar», men utan sumphåll, brukades också ute vid fiskeskären. När man kom i land med skötarna, plögade man gå ut med »snippen» och »torska», vilket alltid skedde med »snöre». (Torskrevor i långrevsfason synas icke av gammalt ha använts av de riktiga »skärkarlarna», men de »på landena» brukade redan för 60 och 70 år sedan dylika med rev av hampa och tafsar av »simpelkort»). De snipiga stora skärbåtarna synas för c:a 50 år sedan ha avlösts av akterspegelsbåtar, »ökor», vilka till en början hade samma slags råsegl som de gamla båtarna, men rätt snart fingo två sprisegl. De yngre »storökorna» byggdes i regel något mindre än de äldre (fig. 8 och fig. 9). Av spriseglen var det förliga, »förseglet», mindre än »storseglet». Detta slags båtar och rigg finnas ännu. En annan typ, de s. k. »långbåtarna» från Vaxholmstrakten,

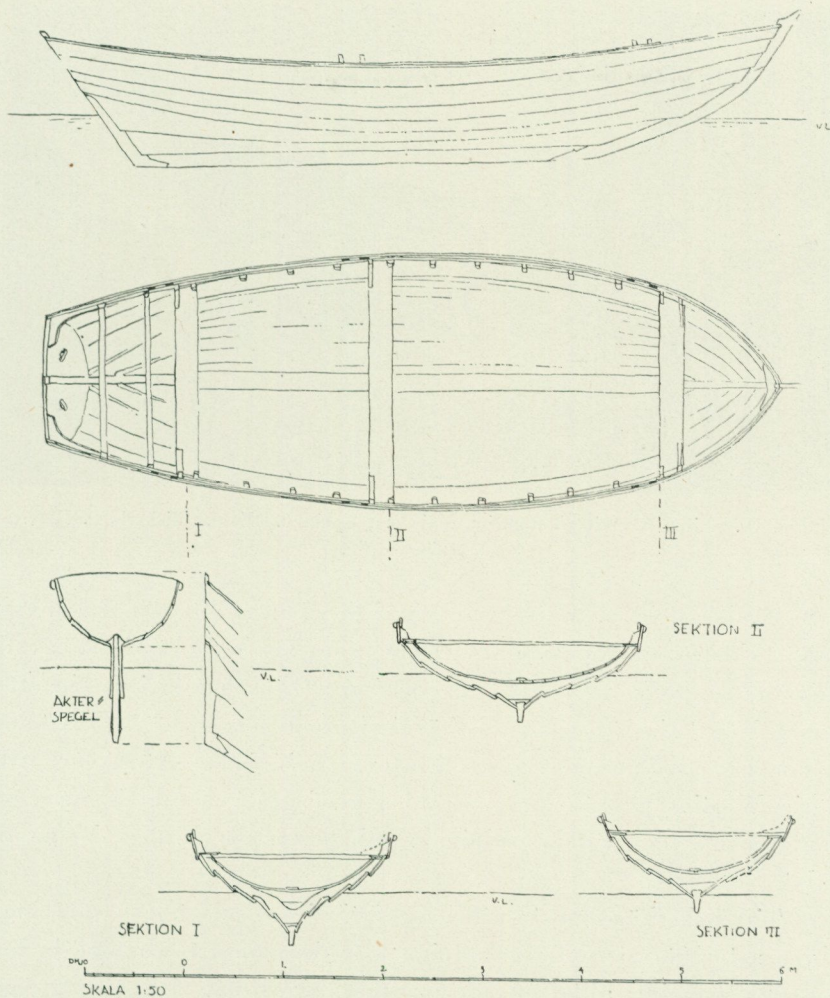

Fig. 9. »Storöka», Löka by, Möja s:n, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.

brukades också på Möja som skötbåtar. Även de hade två sprisegel. De voro snipiga och betydligt smäckrare byggda än akterspegelsbåtarna, både smalare och lägre. Denna numera tämligen ovanliga båttyp, som kanske är den uppländska skärgårdens vackraste, har fått en direkt avkomling i en modern motorbåtstyp, som är mycket omtyckt just på Möja och kringliggande öar.

Framstående båtbyggare voro bland den föregående generatio-

Fig. 10. Liten sandkil på Rödlöga, Möja s:n, Uppland. Foto. Fiskeriexp. 1928.
Uppmätning se fig. 11.

nens Möjabor bl. a. Mats Sundberg i Berg och Nyström i Långvik samt Ahlström i Rams Mora. Denne, som synes ha varit en av de »livländingar», d. v. s. Estlandssvenskar (Ormsöbor), vilka tid efter annan bosatt sig här och var i skärgården och som avled för c:a 30 år sedan, har på 1890-talet byggt den ovan avbildade »skärbåten», tillhörig Westins på Löka ö, som är en av de få existerande representanterna för den gamla snipiga skötbåtstyp, om vilken de gamla talat.

Till fiskeskären reste man emellertid icke endast med skötbåtar. Även »storbåtarna» eller »sandpiggarna» kommo dit och togo in last av saltströmming, allteftersom tunnorna blevo fulla. Då dessa i regel ej byggts på Möja och sålunda egentligen tillhöra ett annat område, skall jag här ej närmare ingå på denna intressanta båttyp (fig. 10 och fig. 11). Endast bild och några uppmätningar av en ovanligt liten, men väl bibehållen »sandpigg» på Rödlöga skola här meddelas.

Vare sig man nu reste med »storbåt» eller »skärbåt», resp. »storöka», blev det efter slutad strömmingssäsong att fara inåt »opplandena»¹

¹ Jfr O. v. Friesen, Landskapsnamnet Uppland, Fatab. 1906, s. 17 o. f. Intressant är pluralformen »opplandena» som svarar mot det äldsta kända bruket av namnet. Betydelsen är här just den, som v. Friesen anser vara den primära hos namnet Uppland.

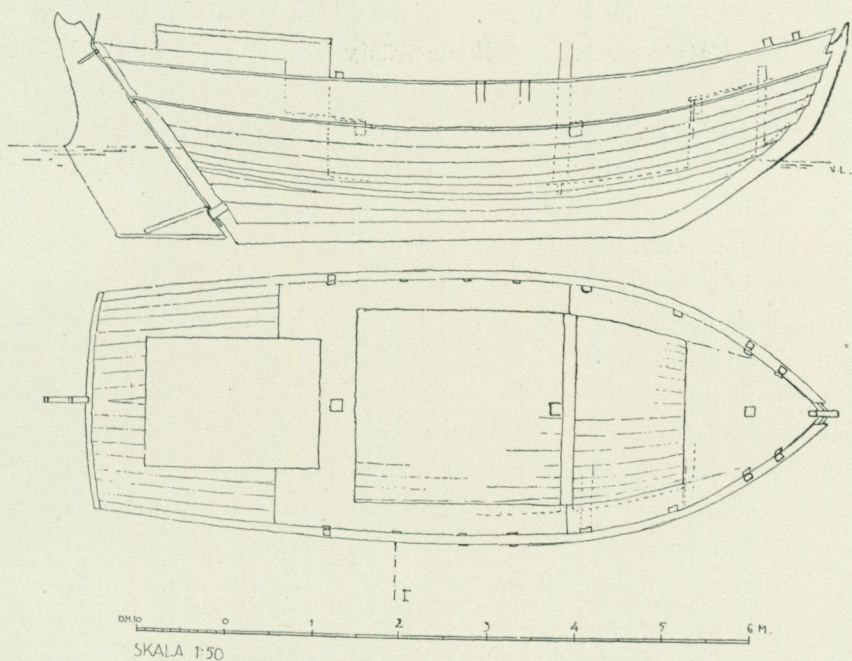

Fig. 11. Liten sandkil på Rödlöga, Möja s:n, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.

med saltströmmingen. Det kunde ta veckor, ja månadtal på hösten, innan man blivit av med lasten och hann hem igen.

Man fick då leva sjöliv i smått inne på Mälarfjärdarna. Det gick ju an på storbåtarna, som hade kajuta. Sämre var det i de öppna båtarna. Där fick man tälta, när man låg i hamn. Det gick så till, att man satte upp en åra i vardera mastbetten (detta gällde de tvåmastade sprisegelbåtarna) och surrade en åra som takås mellan dem. En annan åra lades sedan från den bakre av de två resta årorna över mot aktern som fortsättning på takåsen. Häröver lades nu seglen (eller någon gång en särskild tältduk), som sedan med snören kunde knytas fast utanpå de lösa skiborden, varvid snörena stucos in genom särskilda hål i dessas underkant. På detta sätt erhöles en fullkomligt tät bostad. Som eldstad begagnades en gammal järngryta och ved hade man med sig. Varje deltagare hade sitt lästa matskrin, där han förvarade den dyrbarare delen av sin proviant,

såsom smör, ost och brännvin. (Som matskrin på kortare färder brukades »slafat» av två urholkade trästycken, ungefär som två mot varandra lagda tråg, en typ som man ännu träffar på bland traktens gamla husgeråd). Träkannor, träbyttor för surmjölk och annat enkelt bohag medfördes, och till nattläger hade var och en en dyna och ett täcke samt kläder att ligga på. Den som var mera ömtålig hade halmmadrass, men det var inte vanligt.

Svartlögaborna, som i allmänhet ansågos mera konservativa i sina vanor, hade inte kistor till mat och kläder ombord, utan enkom gjorda tunnor med lock och lås.

Kommersen vid dessa handelsresor gick ännu i mannaminne till som i allra äldsta tider. Inte ens pengar behövdes för transaktionen. Man hade sina fasta kunder år från år och visste, att till den kunden skulle man föra så och så mycket, till hans granne så och så mycket strömming. När man nu kommit till närmaste hamn, t. ex. Örsundsbro, var det bara att underrätta kunden, att nu var strömmingen här, och göra upp om leveransen. Betalningen var i regel inte heller föremål för mycken diskussion. Bonden ville ha strömming, skärkarlen ville ha råg. Värdeförhållandet mellan de två varuslagen växlade föga. Det höll sig länge vid $\frac{1}{2}$ tunna strömming för 1 tunna råg. Så var det bara att byta varor, utan många uträkningar, och sedan hade bonden sovel och skärkarlen bröd för det året.

På detta uråldriga sätt upprätthölls skärkarlshandeln med inlandet, som säkert pågått sedan förhistorisk tid, ända till dess stora ändringar i samfärdseln och levnadssättet nu i det närmaste gjort slut på den. Möjaborna ha visst alldeles upphört att fara med saltströmming; av deras grannar är det bara några Svartlögare som ännu upprätthålla förbindelsen med några gamla kunder inåt Örsundsbro eller Enköpingshållet.

Om anledningen till saltströmmingshandelns upphörande berättar en gammal Möjabo: En bonde, som förr brukat ta flera tunnor om året, skulle en höst inte ha mer än en halvtunna. »Va' ska jag me'et å göra?» sade han. »Drängen tar en strömming på tallriken och vevar runt me'n ett par varv —, och så 'amnar'n i skal'ögen'.» Tjänstefolket, som förut varit stora konsumenter av saltströmming,

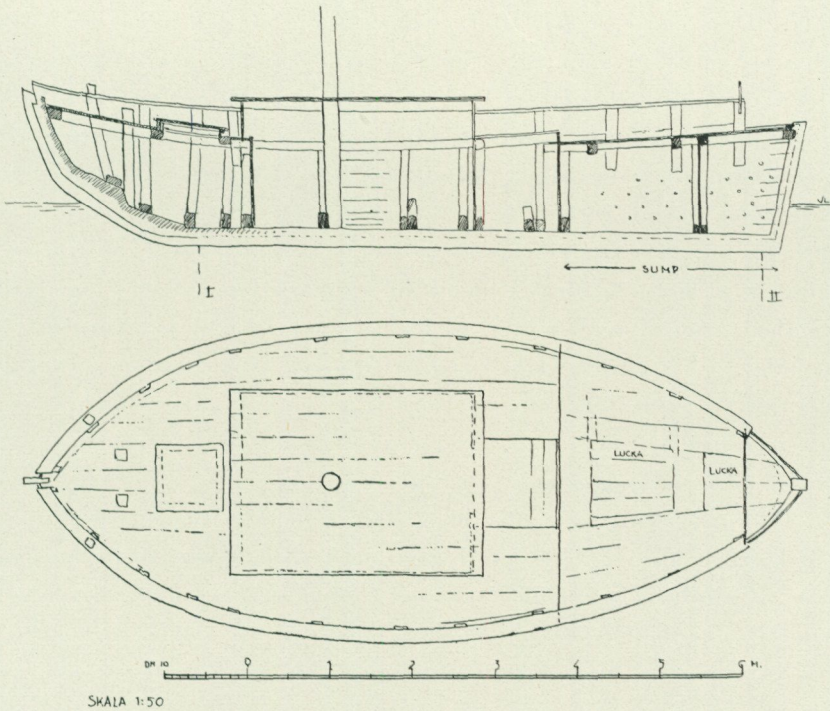

Fig. 12. »Sump», Långvik, Möja s:n, Uppland. Uppm. Fiskeriexp. 1928.

hade alltså med den ökade självständigheten och de höjda anspråken lyckats ställa till bojkott mot denna i deras ögon alltför tarvliga vara; till frukost ville man numera inte nöja sig med den magrare strömmingen, utan gjorde anspråk på att få sill. »Undan strömmingar, här kommer sill» är ett ordstäv, som är spritt långt upp i landet¹ och nu är betecknande för värdesättningen av de två fisksorterna. Huruvida den är rättvis eller ej, kan man tvista om. Faktiskt har den gjort en ekonomisk revolution i skärgården.

En annan, på visst sätt modärnare, men säkerligen även den bra gammal form av långresa, utgör fiskköparnas färder med stora segelsumpar; även denna form av handelsfärder är nu dömd att försvinna för maskinkulturen.

En dylik sump (fig. 12) låg ännu sommaren 1928 i Långvik på

¹ Det förekommer bl. a. i Dalarnas bergslag.

Möja. Dess ägare, Karl Österman, berättade ett och annat om både båten och dess användning. Sumpen hade han för c:a 30 år sedan låtit bygga hos båtbyggaren August Sjöblom på Söderöra. Den hade kostat 400 kronor med mast och roder, men då hade byggherren själv fått släppa till virke till — kajuttaket, »ty det var för billigt pris, då Sjöblom nästan förlora på't!» Seglen köpte Österman också själv i Stockholm. De köptes i »stuvar» om 6 à 7 meter à 1:30 metern. Det gick åt hela 9 stuvar, och då blev det så mycket över som till en liten presenning. Seglen sydde ett par sjömän på Norröra på en vinter, och riggen gick till mer än skrovet, innan den blev färdig. Båten är av furu utom relingen, som är av ek och aktre stamkraften, som, ovanligt nog, är av al. Om dess utseende och dimensioner får man en föreställning genom illustrationen.

De voro alltid två, vintertiden ofta tre man i henne. De brukade dels ligga ute vid Svenska Högarna och fiska torsk, som de sedan förde in till Möja och höllo i sumpar. Men när de hade tillräckligt med fisk eller kunde köpa ihop last, reste de till »sta'n» och sålde.

När man då kom till fiskarbron, hände det att fiskhandlarna inte ville ge så mycket, som man själv fått betala. Då var det bara att lägga sig inne i Nybroviken och »kila ut» fisken (sälja kilovis) på Östermalmstorg. På det sättet kunde det gå om en månad, innan man fick slutsålt. Detta gick naturligtvis bara för sig på vintern. Men då hände det också, att man mötte is i inloppet, när man skulle hem, och fick ta bogsering för flera hundra kronor, och då gick förtjänsten all världens väg.

En vinter hade Ö. och en kompanjon köpt ihop för 2,500 kronor fisk. De fingo sedan ligga vid Strandvägen en månad, innan lasten var slutsåld. När de så höllo avräkning, hade de ett par, tre kronor i förtjänst. Ändå hade de levat sparsamt, ätit av matsäcken, och bara på söndagarna hade Ö. köpt litet kaffegrädde och för 25 öre kaffebröd till doppa. Men då hade också kompanjonen grälat och sagt, att han inte hade råd till sådant överflöd. Ty han hade lånat 400 kronor till sin andel i fiskköpet och på dem fick han betala 40 öre i månaden »i procent på vart hundratal», som han räknat ut det. Och det hade han gräsliga bekymmer för. En god sak var i alla fall,

att de inte behövde köpa ved på hela tiden, fast det var 14 och 15 grader kallt. Ty de lågo mellan två kolpråmar och karlarna där langade ned kol säckvis åt dem. »Elda ni med kol, gubbar, så slipper ni frysa!» Det var riktigt hyggliga karlar, de där på kolpråmarna.

Den sista arten av färder, som i gamla tider regelbundet förekommo i Möjabornas liv, har jag icke funnit något åsyna vittne till; den Möjabo, som berättat för mig om dem, bodde som ung på Rödlöga (se ovan sid. 130) och företog de här ifrågavarande resorna »Norrbottnesresorna» därifrån. Men det är ju ändå så pass i grannskapet, och då det finns skäl att antaga, att saken inte ställt sig särdeles annorlunda för Möjabor, om på den tiden de varit med,¹ anför jag hans berättelse, som är ganska intressant i flera hänseenden.

Syftet med dessa långresor var sälskyttet. Sälen har otvivelaktigt en gång spelat en mycket stor roll även i Möjabornas hushållning, om också kanske ej så stor som för befolkningen på de yttre, ofruktbara öarna. »Själtossor», vinterskor av sälskinn, förekomma ännu på Möja som en rest av den allsidiga användning, detta nyttiga skadedjur en gång haft även här, och åtskilliga sälar skjutas ännu årligen av Möjabor; sälnät ha använts och nyttjas ännu ibland vid vistelser ute på de yttre skären. En Möjabo, som på sin tid varit en riktigt stor säldödare, har för Nils Keyland demonstrerat sälnätets tillverkning och användning.² Nu till skildringen av »Norrbottnesresan»:

Man reste ut i april, när isen gått upp från stränderna och låg fritt och drev ute till havs. Det var fyra man, som gick ut, och som farkost brukades en storbåt av samma slag som sandkilarna, men något mindre och framför allt med mindre rigg. Dessa båtar hade kajuta med murad, öppen spis, så att man bodde ganska bra i dem.

Utrustningen var varm och solid. Var man hade en överklädd fårskinnspäls och »Helsingörsmössa» med uppslag av svart fårskinn

¹ Att de varit med uppger S. Ekman, Norrlands jakt och fiske, Uppsala 1910, s. 248.

² N. Keyland, Själtnätbindning och själfångst på Harön, Fatab. 1914, s. 156 o. f.

Fig. 13. Skrestång, säljörn o. ryssja, Rödlöga, Möja s:n, Uppland. Foto. Fiskeriexp. 1928

och kulle av kalvskinn. På fötterna bar man »själtossor», rymliga, ludna mockasiner av ogarvat sälskinn, och inuti dessa två par vanliga ullstrumpor samt tjocka sockor, stickade av ull och nöthår. Vid själva jakten brukades (enligt uppgift av en äldre man på Rödlöga) en överdragskostym av vit segelduk och vit kalvskinnsmössa för att bli mindre synlig mot isen. (Huruvida detta är en nyare metod, lånad av finnar och norrlänningar, eller gammal i orten vågar jag ej avgöra). I kojerna hade man tjocka, varma »ryor». Min sagesman hade fått en, som var vit och röd, av sin mor; den hade hon vävt själv.

För jakten hade var och en sin grova sälbössa, på senare tid i regel försett med knallhattslås med sig. Det var ofta gamla ärvda vapen, som stundom med åren blevo så slitna, att de måste borrhämmas om. Men det tålde de gott, ty godset i pipan var ordentligt tilltaget. Ju äldre en sådan bössa blev, dess grövre blev kalibern. Alla tillbehör hade man i ett skjutskrin. Där fanns knallhattar, bly och drev samt mejsel till låsskruvarna, cylindernyckel, kulpung och t. o. m. ett slags nattsikte, en tunn träflisa, vitmålad och försedd med en skåra, genom vilken kornet stack upp, när den lades framme på pipan. Härigenom kom man att se kornet mot vit botten, så att det framträdde skarpare, när man var tvungen att skjuta i dåligt ljus.

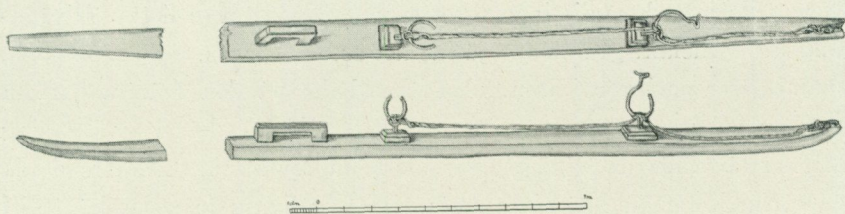

Fig. 14. Skrestång från Långvik, Möja s:n. L. 400 cm. Nord. Mus.

Till vapnen hörde dessutom »skäljärnet», en harpun med två skarpa hullingar.

Dessutom hade varje man med sig den egendomliga sälskida eller rättare sagt glidmede, som ännu brukas av säljägare på ömse sidor om Kvarken och som där liksom här kallas »skrestång» (fig. 13).

Skrestången har hittills ansetts obefintlig i Roslagen.¹ Det kan då vara av intresse att meddela, att Nordiska museets undersökningar givit vid handen, att detta redskap verkligen i mannaminne begagnats av de mest energiska säljägarna inom Upplands skärgård. På Svartlöga, Rödlöga, Söderöra, Kudoxa och Vidinge (samtliga inom Blidö s:n) funnos skrestånger kvar eller åtminstone folk, som mindes deras användning. Även i Långvik på Möja fanns en skrestång, men den hade ditförts av en inflyttad »röllögare» (fig. 14). På Fejan vid Tjockö i Rådmansö s:n erinrade sig en sagesman skrestångens användning, men om det var härifrån eller från hans barndomshem, Eknö i Länna s:n, framgick ej klart. En mycket gammal man på Tjockö erinrade sig, att de brukat skrestång vid »Vidinge, Rödlöga, Möja och därneråt».

Skrestången är, i de två exemplar jag sett på Möja och Rödlöga, av en ålderdomlig typ, tämligen klumpig, och i ena fallet undertill skodd med en tunn skiva av hårdare virke (talltjur?), i det andra fallet oskodd. Den har på främre hälften två gafflar som stöd för bössan och ungefär på mitten ett handtag av en krokig grenstump. Skrestången begagnades enligt ägarnas beskrivning på så sätt, att man, när man skulle krypa på säl över isen, stödde ena knäet på skidan, på vars hakar bössan vilar, och sparkade sig fram med andra

¹ K. B. Wiklund, Ur skidans och snöskons historia. På Skidor 1928, s. 20.

foten, tills man kommit inom skotthåll. Särskilt var detta tillvägagångsätt fördelaktigt när det gällde att osedd, d. v. s. utan att hoppa, komma över sprickor i isen. En övre hake på den främre gaffeln kan begagnas som stöd, när man skjuter. Någon skärm av det slag som norrlänningarna begagna på sälskidan för att vara bättre dolda för sälen, har man här ej brukat; ej heller synes man ha känt till bruket att stående sparka sig fram på skidan. Denna har däremot dragits som en kälke med den tunga bössan och har därför ofta haft ett dragrep fäst i främre änden.¹

Sälunda utrustade reste jägarna ut på en tre à fyra veckors tur, som kunde bära iväg ända upp i Kvarken, ja ännu längre. Det gällde att hålla sig intill isen. När man kunde, lade man till vid större flak, på vilka man hade utsikt att träffa »läger», d. v. s. större grupper av gråsäl, både vuxna och ungar. Ibland kom man på dem så, att man fick »slå» ungarna, men ofta gick detta icke för sig och då fick man nöja sig med att skjuta de största i flocken. Var det mycket is, kunde man få leta länge efter säl, men när isarna blevo mindre, gick det fortare.

Sälarna togos hem som de voro. Man späckade inte av dem under resan, annat än då man ville ha någon till mat.

Fångsten kunde uppgå till 70 à 80 sälar. När man väl kom hem med dem, späckades de alla av på en gång. Späck och skinn såldes, utom det man behövde själv till tran och »själtossor». Köttet saltades och en del därav plögade man sälja. Det kom folk ända uppifrån Blidölandet och köpte salt sälkött fjärdingsvis. Resten av köttet gick åt i hushållet. Det lades i vatten en dag, innan det kokades, och äts sedan med pepparrot. Även ärter med sälkött var en vanlig rätt. I regel åt man i säljägarnas hem sälkött en middag i veckan, så länge det räckte. Man inser därav, att denna jakt spelade en icke obetydlig roll i ekonomin, när den slog väl ut.

Slutligen skall jag för fullständighetens skull meddela »styck-

¹ Alla uppgifter om skrestångens användning inom Upplands kustområde äro av stort intresse och mottagas tacksamt av förf. till dessa rader under adress: Nordiska Museet Stockholm 14.

ningsschemat» för säl enligt samma nu på Möja bosatta, men på Röd-
löga uppvuxna sagesman.

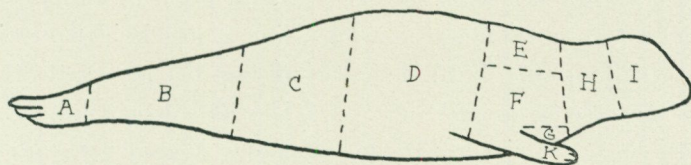

Fig. 15. De olika styckena på en säl enligt nedanstående schema:

A	bakskaftra,	ansågos	goda
B	kalligga,	»	utmärkt
C	njurabiten,	»	bra
D	revbensbiten	»	mindre värdefull emedan den var tunn
E	blåbiten	»	bra
F	bogen	»	utmärkt
G	bröste	»	dåligt
H	halsen	»	dålig
I	huve	»	användbart till att koka
K	nävarna	»	ungefär som A.

Även andra säljaktstillfällen iakttogos. Utom den ännu rätt livligt använda metoden att från båt eller land spana efter säl, som »sitter uppe» lugna sommarkvällar på vissa grund och bådar och smyga sig på dem med bössan, plögade man också under den kallaste vintern försöka komma på sälens »läger» i isen omkring dessa bådar. Man sökte upp alla lufthål, täppte alla, som man ej hade tillfälle att besätta med jägare och öppnade de andra. Här stodo nu jägarna med »själjärnet» i beredskap och den som först fick säl i sin vak hade att hugga till med blixstens hastighet och söka »slå järnet i käften på'n». Lyckades det, så kunde det ändå bli en lång kamp mellan jägaren på det hala och det tunga djuret, som på intet sätt kunde förmås lämna sitt element, förrän man lyckats ge det dråpslaget över näsan. Där går det lätt att slå ihjäl även den största gråsäl, men slår man någon annan stans, kan man slå av allt vad man har, utan att det gör sälen det minsta.

Ibland hände det att kölden blev så stark, att sälarna, när de vero hos sina små ungar uppe på isen, blevo utestängda från vattnet och överraskades av jägaren, innan de hunnit få håll på någon av sina vakar. En sådan där bjässe till gråsäl är likväl inte så god att gå på. »När jag var barn hände det, att sju man skulle slå en stor själ

med ispikarna; men han tog pikarna av alla sju — de är förfärligt kvicka i käkarna — och lag sej på dem.»

När man fått skjuta en säl på isen, utan att den dog på fläcken, gällde det att vara framme och ta den, innan den kvicknade till och kom sig ned i vaken. Man kunde bäst få tag, om man satte tummen och långfingret i ögonen på dem. Då blev de liksom dödade. Men också detta hade sina risker. »Pappa olyckades en gång att stoppa tummen i mun på sälen, och han smällde igen. Det var ogörligt att få upp käken, förrän han öppna själv och då var allt kött av tummen. Men benet hade lyckligtvis kommit mellan ett par tänder, så det var oskadat.»

Slutligen ett intressant meddelande av samma sagesman. »Vi slog säl på bådar också. Det var under storm, när de *satt högt*.» Metoden är den uråldriga, som ännu i stor stil brukas på Harstena och Gräsmarö i Östergötlands skärgård, men för övrigt tycks vara ganska ovanlig i Sverige.

ZUSAMMENFASSUNG.

ERNST KLEIN: Aus den Schären vor Möja. Notizen von einer Untersuchungsreise 1928.

Die Bewohner der Insel (u. Gemeinde) Möja in Uppland, im nordöstlichen Teile der Stockholmer Schären, haben bis in unsere Zeit, d. h. bis zur Einführung der Motorboote und der Entwicklung des lokalen Dampfverkehrs, eine sehr altertümliche Lebensweise behalten, von welcher noch Reste und Traditionen wahrzunehmen sind. Auf kleinen Inselgruppen, welche »skärgårdar« genannt wurden und von den verschiedenen Dörfern angekauft oder gemietet waren, lebte ein grosser Teil der Bevölkerung von Ende Juli bis Mitte September, um Strömlinge und Dorsche zu fangen. Die Beute wurde eingesalzen und im Herbst ins Inland geführt, wo es gegen Getreide eingetauscht wurde. Die Wohnungen (Fig 1—3) und Salzbuden auf diesen »skärgårdar« (Fig. 4) waren (und sind heute noch) viel primitiver als diejenigen, die im Dorfe benutzt wurden, und zeigen somit eine ältere Kulturstufe. Auch die Einrichtung (z. B. Doppelbett, Fig. 4) zeigt altertümliche Züge. Traditionen aus der Mitte des vorigen Jahrhunderts zeigen, dass man auf diesen Sommerschären nach altem Brauche organisiert war. Ein gewählter Obmann hatte darüber zu wachen, dass die alten Herkommen von allen eingehalten wurden. Einzelheiten erinnern noch an die älteste Fischerei-Ordnung, welche, 1450 angenommen und vom Könige bestätigt, ihrem Titel nach sich gerade auf diese Gegend bezog. Einige Reste der

älteren Fischerboote und eine Fülle von Traditionen über solche sind noch vorhanden. Die ältesten, für die Strömlingsfischerei gebrauchten Boote waren an beiden Enden spitz, ziemlich gross (za. 26 Fuss lang). Ein spätes, etwas kleiner gebautes Exemplar zeigen Fig. 6 u. 7. Ursprünglich hatten sie ein einfaches, etwas unsymmetrisches Rahsegel. In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, ungefähr gleichzeitig mit der Einführung neuerer, mit einem flachen Heck gebauter Boote (Fig. 8 u. 9), wurden Sprietsegel eingeführt. In der letzten Zeit hat sich aus einem anderen, in der Gegend von Vaxholm heimischen Boottypus das nunmehr überall gebrauchte Motorboot entwickelt. Fig. 10 u. 11 zeigen das für diese Gegend typische Frachtboot, »storbåt» oder »sandpigg» genannt. Auch dieser prächtige Typ ist jetzt im Aussterben. Mit solchen, aber auch mit den Fischerbooten machte man früher die obenerwähnten Herbstreisen, welche öfters bis tief hinein in den Mälarsee gingen, um gesalzene Strömlinge zu tauschen, wobei jeder Fischer gewöhnlich Jahr für Jahr denselben Bauer besuchte. Auch andere Arten von Handelsfahrten kamen vor. Das in Fig. 12 abgebildete Fahrzeug ist zum Transport von lebenden Fischen eingerichtet. Es wird »sump» genannt und ist von Leuten, welche sowohl Fischer als Fischhändler gewesen sind, benutzt worden. Über die Erfahrungen von solchen Reisen nach Stockholm wird berichtet. Schliesslich behandelt der Verfasser die Seehundjagd, welche bis zum Ende des vorigen Jahrhunderts gleichfalls zu weiten Reisen Veranlassung gab. Dabei machten die Bewohner der hiesigen Inseln ungefähr dieselben Fahrten wie die Jäger der bottnischen Küsten, um im Frühjahr auf dem Treibeise die Seehunde zu fangen. Das spezielle Instrument dieser bottnischen Seehundjagd, die lange Kufe, »skrestång» (Fig. 13 u. 14), wurde auch hier zum ersten Male südlich vom Bottnischen Meerbusen in Schweden konstatiert, wobei auch zu bemerken ist, dass diese Kufe mehr als Jagdschlitten — zum Heranschleichen wie auch zum Transportieren der schweren Flinte, — denn als Schneeschuh, »skida», gebraucht worden ist. Über die Benutzung und Einteilung des Seehundkörpers (Fig. 15), sowohl wie über einige andere Jagdmethoden, Harpunieren und Schlagen, werden zum Schluss einige Notizen mitgeteilt.

M E N T R Ä D E T

Av

ERIC ELGQVIST.

På själva hjässan av Uppvidinge härads högland ligga de högst belägna byarna i Kronobergs län, Karryd och Eskås i Sjösås socken.

Strax söder om Karryd utvisas ännu bygdens urgamla samlingsplats. Här hade byns tidigaste invånare av väldiga hällar byggt sina »jättakistor». Härifrån lyste varje vår »valvramässebålet» milsvitt över skog och sjö. Härifrån kallade åldermannen med byhornet eller den med granrötter virade långluren Karryd-borna till bystämma. Här, på *Messommarsbacken*, restes bygdens majstång.

Majstången var en omsorgsfullt utvald, väl kvistad, skalad och tjärad gran. Större delen av året låg den täckt av bräder. Dess topp pryddes av en tupp, som regelbundet blev stenad varje midsommarafton. I stångens sprickor voro en mängd tänder inkilade. Här sutto små mjölk tänder vid sidan av väldiga oxeltänder. Det troddes allmänt, att den, som hade en tand inkilad i majstången, inte blev besvärad av tandvärk. Stången ansågs helig. När den blev så gammal och murken, att man inte utan våda kunde resa den, lades den tvärs över valvramässebålet och eldades upp. Den fick icke huggas upp och användas som ved. Den sista majstången på *Messommarsbacken* blev uppbränd på valborgsmässobålet år 1856.

Ovanstående uppgifter om *Messommarsbacken* i Karryd återfinnas i folklivsskildraren J. A. Göths ännu outgivna arbete *Bergbacka-folket*.

Möjligen har i Eskås funnits en motsvarighet till *Messommarsbacken* i Karryd. Enligt J. Rosengren, *Ny Smålands beskrivning*, blev år 1856 på Eskås *Storegårds* ägor ett större stenrös, kallat *Majkulle*,

borttaget. »Detta låg nära gränsen emellan Sjösås, Ramkvilla och Nottebäcks socknar på en vacker gräsbeväxt kulle och höll omkring 70 meter i omkrets men var endast en meter högt. Det var byggt af stora, släta stenar. Midt i röset var en graf, likaledes byggd af och öfvertäckt med släta stenar, och i denna anträffades några brända ben, ett stycke af ett flintspjut och en ovanligt stor hästsko. På slätten utomkring lågo många stora stenar, under hvilka äfven funnos brända ben. Ett stycke därifrån finnes på kullen en stor, vid och omkring 1 meter djup källa med godt vatten.» Namnet Majkulle låter förmoda, att även här en majstång varit rest.

Ännu på 1870-talet levde många personer, som mindes majstången på Messommarsbacken i Karryd. De äldre och somliga av de medelålders kallade stängen *måjnträ*, så t. ex. Stolta-Katrina, Stolta-Maja och Stina i Norretorp. Min sagesman är J. A. Göth, som hört uttalet *måjnträ* även i Göteryd, Pjätteryd och Traryd i Sunnerbo. Ännu i början av 1900-talet kunde man i Värend få höra äldre personer säga *båjn* (ben) *ståjn* (sten), *måjn* (men, skada). Äldre *ē* motsvarades således i deras språk av diftongen *aj*. Ordet *måjnträ* bör alltså närmast betyda träd, som avvärjer men eller skada. Majstången skulle sålunda, åtminstone inom ett visst område och under en viss tid, ha haft väsentligen samma uppgift som vårdträdet.

I Karryds by tjänstgjorde en stor oxel på gårdsplanen som vårdträd. När den hade blivit fälld, sade folket: »Nu har di tatt bort skyddet. Var ska nu tomten va hemma? Hon skulle ha stått å fre gåern. När hon hade freat gåern i hunnra år, så hade hon kunnat få stå där.» Det förhåller sig otvivelaktigt så, att majstången lika väl som vårdträdet ansetts skydda gårdens eller byns husdjur och människor.

Enligt G. O. Hyltén-Cavallius, Wärend och wirdarna II: 307, var det förr folktro i Västbo, att det blev ohäll på grödan, om man försummade att vid midsommar resa majstång. Man höll där vakt om stängen i tre nätter, ty om den blev bortförd eller skadad av någon fiende, drabbades hela gården av någon olycka. »I Sörskog, af Bergs socken, fanns ännu år 1850 ett stort rör, kalladt Stångröret efter en *stång*, som fanns upprest i dess midt. Denna stång måste alltid hållas

vid magt, emedan det eljest komme någon sjuka i gården, antingen på folk eller på få.»

Namnet *Stångröret* leder osökt tanken till *Stångbackarna* invid Torsås Ödegärde i Östra Torsås socken i Konga härad. Här ligga tre höga gravrösen. Platsen har ett dominerande läge i den rika bebyggelsen söder om Torsjön.

I Hångers by i socknen med samma namn i Östbo härad bär byns gamla samlingsplats namnet *Menträsbacken*. Majstången på Menträsbacken i Hånger var upprest i ett stenrös på backens krön. På midsommarafton togs stången ned och kläddes med lönnlöv. I stammen fastsattes grenar, »småmenträd», som pryddes med kulört papper eller med tygbitar. I menträdets topp satt en i trä utskuren duva. Då trädet var färdigsmyckat, restes det vid tonerna av en särskild melodi. Därefter lämnades fyra personer kvar som vakt vid menträdet under natten.

Först på midsommardagen ägde de egentliga festligheterna rum uppe på Menträsbacken. Då samlades folk dit icke blott från Hånger utan även från angränsande socknar. Fiolmusiken lär ha hörts en halv mil från backen. Gammalt folk trodde, att det under den följande natten syntes eldflammor på backen. Då var det gastarna, som dansade. Deras dans kunde emellertid endast urskiljas av dem som voro födda på en helgdag.

I dagligt tal kallades menträdet för *majnträt*. De gamla sade nämligen *majn* (men) liksom *bajn* (ben) och *stajn* (sten). Hångermålets *aj* motsvarar Värendsålets *åj*.

Ej långt ifrån Hånger finns ungefär mitt i Hjälmaryds by i Torskinge socken, Västbo härad, en backe med uråldriga ekar, som kallas *Menträslien*¹. Sannolikt skulle det vid närmare efterforskande vara möjligt att i Östbo och Västbo härader påträffa ännu flera ortnamn, som äro sammansatta med ordet menträd.

I Bidrag till Ljungby köpings historia sid. 55 meddelar folkskolinspektör Oskar Lidén, att *små menträd* voro inborrade i den majstång, som förr restes i köpingen nära kyrkan: »Ett par meter från marken anbragtes en stor krans, horisontalt hängande i band, som löpte ned från sex hjulekerformigt i stammen inborrade stavar (små menträd). Dessa

¹ Den över åttioåriga A. S. Djerf i Torskinge kallar den *Majnträslie*.

stavar voro utsmyckade på samma sätt som stängen, och tvenne kran-sar hängde ned från var och en av dem.

Högre upp på stängen fanns ännu en sådan anordning med krans och fyra menträd.»

Under det att menträdets hittills torde ha varit tämligen obeaktat, är det högst antagligt, att åtskilliga folklivsforskare spekulerat över de av Hyllén-Cavallius a. a. s. 319 omnämnda *brudamenträden*. Dessa utgjordes av spiror, förmodligen små till större delen avkvistade granar, vilka buros av de blosshållare, som i gamla tider redo i spetsen vid en småländsk brudfärd. Liksom så oändligt mycket annat ha väl brudamenträden haft till uppgift att avvända ont från brudparet. Att man tillmätt dem stor betydelse framgår däraf, att de av särskilda svenner burits i spetsen av brudtåget.

På sambandet mellan menträden och brudamenträden vill jag här ej ingå, då jag förmodar, att det finns andra, som ha större lust. Min avsikt med dessa rader har endast varit att ge en förklaring av ordet menträd. Att det sen kan finnas ett visst samband mellan menträdets på Messommarsbacken i Karryd och Voluspás *miotubr*, håller jag ej för osannolikt. Innan asagudarna drogo ut till den sista avgörande kampen mot de onda makterna, blev detta träd uppbränt (*miotubr kynpisk*). Karryd-bornas sed att anförtro utdragna tänder åt menträdets förefaller mig högst anmärkningsvärd. Annars är det ju i Varend allmän sed att offra barnens mjölk-tänder åt Locke eller Nocke med begäran om bentänder i utbyte. Nu förhåller det sig som bekant så, att guden Heimdal även har namnet Gullintanni. Vidare har H. Pipping, Studier i nordisk filologi XVI: 2, gjort troligt, att Heimdal på ett alldeles särskilt sätt varit knuten till asagudarnas vårdträd, världsträdet. Frågan är då närmast den, vilket sambandet kan vara mellan namnet Gullintanni och de i Messommarsbackens måjnträd in-kilade tänderna.

ZUSAMMENFASSUNG.

Eric Elgqvist: »Menträdet».

In den siebziger Jahren des neunzehnten Jahrhunderts lebten in dem Kirchspiel Sjöås in Varend, Småland, mehrere Menschen, die einen ge-

wissen Maienbaum *menträ* oder *mājnrä* nannten. Im westlichen Småland gibt es zwei Hügel, deren Namen mit *menträ* (*mājnrä*) zusammengesetzt sind. Die wechselnde Aussprache *men-: mājn-: mājn-* lässt vermuten, dass das erste Zusammensetzungsglied in *menträ* das schwedische Wort *men* 'Schade' ist. Man darf annehmen, dass man in Småland dem Maienbaum früher die Kraft zugeschrieben hat, von Menschen und Haustieren Böses abzuwehren.

In Ljungby, einem Marktflecken im westlichen Småland, ist die Maie mit kleineren Bäumen, *små menträd*, geschmückt worden.

Bei Brautfahrten in Småland haben noch im vorigen Jahrhundert zwei Vorreiter junge Fichten, *brudamenträd*, vor der Braut getragen. Vermutlich sollten die Fichten vor allem die Braut vor bösen Mächten schützen.

Auffällig ist, was von dem obenerwähnten Maienbaum in Sjösås erzählt wird. In den Spalten des Baums waren alte Zähne versteckt. Der Baum war heilig und durfte, als er alt wurde, nur am Walpurgisabend verbrannt werden.

SLAGNING AV LÄDERREP I DALARNA.

Av

H. L. LARSON.

I Orsa ha karlarna själva sedan urminnes tider tillverkat de rep, som de behövt i gårdsbruket. Det är läderrep av utmärkt beskaffenhet, som kunde användas generationer igenom. Upptecknaren har sett åtskilliga rep, vars i kroken inskurna årtal vittnat om 70, 80, ja, 100 års ålder. Bengtar Erik Ersson visade häromdagen ett läderrep, som hans fars mormor ärvt från sitt hem i Holen. Det är säkert betydligt över 100 år, men är ännu fullt brukbart och användes dagligdags. Ännu finnas några personer, som kunna göra läderrep, och ett och annat sådant tillverkas fortfarande. Fullt hemmastadd och skicklig i slöjdens alla grenar är Bengt Hans Ersson i Stackmora, född 1867, son till förre soldaten Blom, född 1836, en man som var mycket anlitaad både som sockenskräddare och repslagare. Hans Uleander i Stackmora, född 1854, sysslar också med detta arbete, men han kan ej klippa och tycks vara tämligen obenägen att tala om och visa hur den stora konsten tillgår. Mats Erik Ersson i Kallmora, född 1863, händig slöjdare på flera områden, har välvilligt rättat och fullständigt denna beskrivning. Någon särskilt stor konst är repslagningen icke, men mycket arbete kräver den och utföres efter för århundraden sedan uppkomna, förbättrade och allt mer fullkomnade metoder.

Lämpligast är huden efter en tvåårig ox. En kohud kan användas men är mera ojämn till tjockleken. Oxen slaktades på hösten, huden spändes ut på golvet inne i stugan, vanligen under bordet, med köttssidan uppåt och nubbades fast så spänd som möjligt. På en

vecka eller något mera var den torr, slät och spänd som ett trumskinn. Nu rullades den ihop med hårsidan utåt utan veck och skrynklor, så rakades med en vanlig skarpslipad täljkniv håret bort, så att huden blev blank och fin även på hårsidan. Det var ett tidsödande, tålamsprövande arbete, som tog flera dagar, särskilt för den ovane. En van och skicklig person kunde raka en hud på en dag. Ofta hade man en sådan hud med sig i milskogen eller gruvstugan och satt och rakade på kvällarna framför brasan i kojspisen. Man rakade torrt och med (icke mot) håren och var mycket noga att ej skada narven. Slipstenen måste ofta anlitas.

Den renrakade huden blöttes, lades på golvet eller på en stor gårdsport, upplagd på bockar, med köttsidan uppåt och rundades genom bortklippning av billingar och andra hörn. Så klipptes av hela huden en enda rem. Man började i ytterkanten, klippte medsols och gjorde remmen omkring en tum bred. Där huden var tunnare, gjorde man remmen bredare och tvärtom. Det var noga med klippningen, ty endast om den var riktigt gjord, kunde man få jämna och fina rep. Så fort man klippt, spann man upp remmen på en repslända. Sländan ser ut som en mycket stor gäddragsvinda. Vid spinningen gällde det att få remmen jämnt tvinnad överallt med yttersidan, längsta sidan, liggande utanpå kanten av innersidan. Det var vänstra handens tumme, som reglerade vikningen, tvinningen skedde medsols. Det blev en väldig kluns på sländan, när hela oxhuden lindats upp.

Från sländan lindades remmen vanligen på en liten stege, en lasstege (3 alnar lång, lätt och smäcker, medfördes då man körde hö för att komma upp på lasset). Man nubbade fast ena ändan av remmen vid stegen och lindade så spännt man kunde ett varv, och fick en härva med 20—30 trådar på vardera sidan om stegen, remmen var således omkring 50 famnar lång (bortåt 100 meter).

Klippningen, spinningen och upplindningen skedde alltid på vintern, ty remmen fick ej torka, förrän den frusit ordentligt. Stegen med den blöta remmen sattes ut, ofta på taket rest mot en stång, så att köld och blåst riktigt kunde komma åt. Blev remmen ej riktigt hårt genomfrusen överallt, så blev det blåaktiga fläckar, som inuti voro »stålhårda». En veckas köld, ju skarpare dess bättre, skulle

Fig. 1. Uppsättning av läderrep för bråkning. Foto. A. Jernberg.

den utsätts för. Inträffade blidväder, fick stegen stå ute månadstals, tills det blev riktigt smällkallt, det frös aldrig för mycket.

Så togs stegen in, och alltsammans tinade upp och torkade så småningom. Nu var remmen vit och fin överallt. Den lindades utav stegen, stoppades i en säck eller hängdes upp, tills det blev tillfälle att »bråka» den. I Kallmora tillverkades före jul 1926 två finfina rep av en rem, som legat spunnen åtminstone 50 år. Den föreföll hård som ben, vit och ren, hade legat kastad i ett härbre, råttor, mal och dylikt måtte ej velat åt den. Den lades nu i ljumt vatten på kvällen, var mjuk och blöt på morgonen och bråkades några dagar senare, sedan den blivit halvtorr.

Bråkningen är den arbetsammaste men också den roligaste proceduren. Den skedde av gammalt inne i stugan, ofta tredje eller fjärde dag jul eller annan halvhelg och var en förlustelse för hela byn. I gruvstugorna bråkades ofta rep på kvällarna. Strax under taket uppsattes och stöttades duktigt en bjälke eller grov stång. Den ena av de i varje stuga förefintliga takstängerna kunde användas, om man satte två starka stöd under. Ett stort och tungt kärhjul

intogs och lades upp på bockar eller säten ett par fot från golvet. Ett läderrep lindades in i ekrarna så att det bildade en mångdubbel ögla över hjulskallen (fig. 2). Ändan på den halvtorra remmen stacks in genom öglan, fördes över åsen i taket och fastsyddes tillfälligt vid den övriga remmen, sedan man »dragit upp» det första varvet. Så drages detta varv vidare, och det övriga av remmen följer med i allt flera varv, tills alltsammans blir en härva över åsen och genom öglan. Det går ganska tungt sist på att »draga upp», ty varvantalet kan bli 50, 60 på vardera sidan. Den sista ändan hopsys stadigt med den första, så att hela remmen blir ändlös. Underlaget toges bort, och hjulet hänger med öglan i härvan. För att få större tyngd och bättre balans på hjulet, lindas över lötarna en eller flera grova stockkedjor, gamla yxor och andra järnklumpar hängas på för »jämnadens» skull. Över öglan stickes en 6, 7 alnar lång, i mitten 4 tum grov och mot ändarna avsmalnande stång mellan härvans båda delar, vilka sedan delas mitt itu, och en annan likadan stång lägges in vinkelrätt i kors över den förra. Fyra man fatta i stängernas ändar och lyfta dem upp mot taket, hjulet kringvrides så långt det går åt ett håll, männen trycka kraftigt ned stängerna, så att härvan lindas upp, och hjulet snor hastigt omkring. Så fort härvan tvinnats upp, föras stängerna hastigt mot taket. Hjulet fortsätter av farten och tvinnar härvan åt andra hållet. Nytt kraftigt nedpresande av stängerna, varvid härvan vänder om och snor ihop åt första hållet. På detta sätt fortsättes oavbrutet upp och ned med stängerna under hojtningar, glamm och skratt, och hjulet snor än åt ena än åt andra hållet. Karlarna bli snart svettiga av ansträngningen och tarva utbyte. Efter precis 5 minuter ropar en pojke vid klockan: »Andra laget!» Utbyte sker utan att hjulet stannar, och farten ökas. Efter ytterligare 5 minuter är det »tredje laget» tur att klämma i, och därefter börjar första laget på ny kula. Men remmen blir också varm och börjar gnila. Då »vändes» den, d. v. s. de delar, som legat i öglan och över åsen, dragas upp och ned, så att de få med bråkstängerna att göra. Då remmen blivit kännbart varm, börjar smörjningen, som verkställles av »mäster» själv jämte ett biträde (fig. 1). Nu ökas brasan i den öppna spisen, och det blir ganska varmt inne i

Fig. 2. Smörjning av läderrepet under bråkningen. Foto. A. Jernberg.

stugan för att smörjan skall gå lättare in i lädret. I plåt- eller träbottar har man stelnat flott efter svinister eller annat fett, med händerna tagas större eller mindre klumpar flott, och remmen, som ingnides därmed, synes med begärlighet draga i sig hur mycket som

helst. Förr använde man osmält ister, men det var sämre. Under vändningen och smörjningen får det arbetande laget en välkommen paus, men tidtagaren ser efter, att fem-minutersskyldigheten fullgöres helt, innan ombyte sker. De vilande lagen undfägnas med kaffe, dricka och mat. Fordom var brännvin en nödvändighetsvara, som flödade rikligt vid repbråkningen, en kanna var det minsta, som måste finnas. En hel hop nyfikna och skådelystna av båda könen och alla åldrar samlas, taga livlig del i det allmänna larmet, emellanåt även i arbetet och naturligtvis i förfriskningarna. Det är ett sannskyldigt folknöje. Emellanåt går bråkningen med dubbla krafter, d. v. s. två man vid varje stångända. Då blir det fart på hjulet, och remmen slår ordentlig knorr, »knut», innan hjulet vänder. Enkla lag kunna »göra knut», om de klämma till riktigt ordentligt. Det lag som gör de flesta knutarna är och utropas som det bästa, och tävlingsivern underblåses på alla sätt. Det var väl för det ändamålet som brännvinet skulle vara med. Att smörja och vända försumma ej vederbörande »förmän», vilka liksom rep, hjul, stänger, bråkare och hela sällskapet nu se tämligen flottiga ut. Emellanåt brister någon tåt i remmen men hopsys genast med starka remmar. Efter 2, 3 timmars ihärdigt arbete har man fått remmen så mjuk, att smörjaren kan linda henne om fingret och ledigt föra fingret upp och ned. Hon tar ej emot någon smörja vidare, utan det bara stänker ifrån henne. Då är bråkningen färdig, den kan ibland räcka halva natten. Remmen har blivit uttänjd, så att hjulet nu hänger nära en fot längre ned än då man började. Man går ifrån alltsammans och låter det hänga, ty alla äro trötta men mätta och belättna.

Följande dag slås rep. Hjulet lyftes upp och understödjes igen. »Ändan» på remmen letas fram och frigöres, och hela remmen »drages ned». Så famnas den upp, och nu gäller det att beräkna väl var de särskilda delarna skola placeras i repet. Remmen är trots noggrann klippning något olika till styrka och tjocklek, den del som suttit i ytterkanten av huden är svagare än det som suttit i oxens rygg. Man börjar med de svagaste delarna och tvinnar med fingrarna ihop en dubbel rem med ögla, repets smalända, »risp». Somliga sätta in en liten avlång järnring i ripsen. Det gäller att tvinna så stadigt

Fig. 3. Läderrep, dat. 1828, från Orsa s:n, Dalarna. L. 1,275 cm. Nord. mus.

som möjligt, jämt och lagom tvärt. Repet bör vara omkring 7 famnar långt. Då man med två tåtar slagit denna längd, fästes med en konstig knut i repets storända en kraftig, självväxt och väl formad trækrok med järnbeslag (man högg kroken, då man såg den i skogen, fig. 3). Kroken hålles stadigt av en medhjälpare eller fästes vid väggen, och repslagaren med biträde vänder om, går baklänges förstås, och tvinnar i en tredje tåt mellan de två förutvarande, den fjärde

tåten slås sedan mellan de tre. Repet blir således några fot närmast kroken fyrdubbelt, sedan till $\frac{2}{3}$ av hela längden tredubbelt och slutligen tvådubbelt. Tätarnas ändar instickas och fastsys stadigt med starka remmar.

Var det en stor och duktig hud och den blev väl klippt, spunnen, bråkad och slagen, får man två duktiga rep därav, som äro både starka, mjuka och prydliga. Skötas de någorlunda väl, så att de ej få ligga ute i alla väder, smörjas någon gång då och då, särskilt om de blivit uppblötta, så vara de som sagt säkert hundra år och därutöver. De äro emellertid dyra i omkostnader och tillverkning, före kristiden gingo de på auktioner upp till 30, 40 kr., och på 80-talet gingo »medelåldriga» rep till 10 kr. pr styck. I längden bli de dock de billigaste repen.

Liknande rep tillverkas i Våmhus och Sollerö men knappast annorstädes.¹ Orsa-repen äro naturligtvis de allra bästa.

ZUSAMMENFASSUNG.

H. L. LARSON: Schlagen von Lederseilen in Dalarna.

Verf. berichtet über die im nördlichen Teil der Provinz Dalarna seit alters gebräuchliche Methode zur Anfertigung von Seilen aus Ochsenoder Kuhhaut. Derartige Seile sind allgemein in Gebrauch gewesen und besaßen eine beträchtliche Stärke, so dass sie oft über 100 Jahre alt wurden.

Das geeignetste Material ist die Haut eines zweijährigen Ochsen. Sie wird beim Herbstschlachten im Bauernhause auf dem Fussboden mit der Fleischseite nach oben aufgespannt. Nachdem sie eine Woche lang getrocknet, wird sie zusammengerollt, und dann wird das Haar mit einem scharfen Schnitzmesser abgekratzt, wobei die Narbe nicht verletzt werden darf. Die reingekratzte Haut wird geweicht, auf dem Fussboden ausgebreitet und zu einem einzigen zollbreiten Riemen, vom äusseren Rande her beginnend, zerschnitten. Auf gleichmässiges Schneiden wird sorgfältig geachtet, worauf der Riemen auf einer Seilwinde aufgespannt wird.

Von der Seilspindel wird der Riemen auf eine kleine Leiter aufgewickelt, die dann hinausgestellt wird, oft auf das Dach, so dass Kälte und Wind auf das Seil einwirken und dieses tüchtig durchfriert. Nachdem die Leiter nach einer Woche oder etwas längerer Zeit wieder hereingenom-

¹ Detta gäller förhållandena nutilldags. I äldre tid ha liknande rep förfärdigats även annorstädes i vårt land (Red:s anm.).

men worden, lässt man den Riemen auftauen und trocknen, worauf er in lauwarmes Wasser gelegt und einige Tage später gebrakt wird.

Das Braken geschieht, oft am dritten oder vierten Weinachtsfeiertage oder an einem andern Feiertage, im Hause und ist eine fröhliche Veranstaltung für das ganze Dorf. Dicht unter dem Dach wird ein Balken angebracht (man kann auch eine von den Dachstangen anwenden, wenn sie ordentlich gestützt wird), und ein grosses und schweres Karrenrad wird auf Böcke oder Sitze ein paar Fuss über dem Fussboden gelegt. Ein Lederriemen wird in die Speichen geflochten, so dass er eine vielfache Öse über die Radnabe bildet (Fig. 1). Das Ende des halbtrockenen Riemens wird durch die Öse gesteckt, über den Balken am Dach gezogen und an dem übrigen Riemen festgenäht. Dann wird diese Runde herumgezogen, bis der ganze Riemen eine über den Balken gehende Strähne bildet. Das letzte Ende wird fest mit dem ersten zusammengenäht, so dass der ganze Riemen endlos wird und das Rad mit der Öse an der Riemensträhne hängt. Das Rad wird nun, um es schwerer zu machen, mit dicken Ketten, alten Äxten und anderen Eisenstücken belastet. Über der Öse wird eine 6—7 Ellen lange Stange hindurchgesteckt und eine andere ebensolche in rechtem Winkel mit der ersteren. Vier Mann fassen nun an den Stangen an, so dass die Strähne zusammengedreht wird und das Rad in rasche Umdrehung gerät. Sobald die Strähne fest zusammengedreht worden, werden die Stangen rasch nach dem Dach zu gestellt, und das Rad dreht die Strähne nun in entgegengesetzter Richtung. So geht es weiter unter fröhlichem Geplauder und Gelächter. Es ist eine anstrengende Arbeit, und die drei verschiedenen Rotten lösen sich genau alle fünf Minuten ab. Ist der Riemen warm geworden, so wird er »gewendet«, so dass die Teile, die in der Öse und über dem Balken gelegen haben, nun über die Stangen zu liegen kommen. Nach einer weiteren Weile wird der Riemen mit Fett oder Schweineschmalz, der in die Hände genommen wird, geschmiert (Fig. 2).

Während der ganzen Arbeit wird tüchtig geschmaust und getrunken, und die verschiedenen Arbeitsrotten wetteifern miteinander, ihre Kraft dadurch zu zeigen, dass die zusammengedrehte Strähne Knoten schlägt.

Nach 2- bis 3-stündiger Arbeit ist der Riemen weich und nimmt kein Schmierfett mehr an. Am darauffolgenden Tage wird das Seil gedreht, eine verwickelte Geschichte, bei der das Augenmerk darauf gerichtet ist, das Seil gleichmässig stark dadurch zu erhalten, dass es an verschiedenen Punkten zwei-, drei- oder vierdrähtig gemacht wird. Hierbei wird auch an dem dicken Ende des Seils ein kräftiger Holzhaken befestigt, und es ist nun gebrauchsfertig (Fig. 3).

Aus einer grossen und guten Haut erhält man zwei Seile. Ausser im Kirchspiel Orsa werden solche Seile auch noch in den Kirchspielen Vämhus und Sollerö angefertigt, früher sind sie aber auch anderswo vorgekommen.

TILL PLANSCHERNA.

Dryckeskanna av trä.

På auktion efter änkefru Maria Winborg våren 1929 gjorde Nordiska museet en hel del förvärv, som på ett utmärkt sätt kompletterade museets samlingar. Samtliga dessa inköp gjordes med hjälp av medel, som välvilligt ställts till förfogande av grosshandlare Ivan Traugott i Stockholm. Bland de ting, som särskilt måste framhävas, är den dryckeskanna av trä, som här avbildas å plansch 1, Nord. mus. 178,159. Den har en höjd av 27 cm. och en diameter nedtill av 11.5 cm. Den är helt svarvad av, som det synes, ask (?) och lätt rödmålad med en mönjeliknande färg. På det röda äro en del ornament utförda i svart och gult. De äro numera ganska utplånade. Man skymtar dock runt halsen en bladränkan bestående av en vågrät mittlinje från vilken akantusartade bladbildningar växelvis utgå uppåt och nedåt. Det kan ej vara annat än en något ombildad och degenererad form av den för sengotiken typiska blandrénkan med blad, som utgå från en rak stång och slingra sig ett eller annat varv runt denna (jämför t. ex. Fataburen 1915, sid. 194—196). Bladens slingringar markeras genom att de växla färg i svart och gult. Särskilt typisk är en rad av gula prickar på den gula sidan. Kärleväggen mittparti är dekorerat med två hjärtblads- eller snarare åttabladsblommor, den ena med svarta konturer med gula kantränder och den andra med dessa båda färger ombytta. I anslutning till sengotiska former äro svicklarna mellan bladen utfyllda med nya små vinkelformiga bladspetsar. Förutom denna ornering finnes ingen annan än vid svarvningen åstadkomna åsar, som i fyra grupper, en på två och tre på fyra, indela kärleväggen i olika huvudfält. Dessa åsar äro skarpt markerade liksom kärlets profil i övrigt. Handtaget är emellertid helt enkelt och har en vag form. Upptill är det spräckt samt har en urtagning och ett hål tvärs igenom, vilket visar, att det funnits ett fällock, som ledat mot handtaget. I bottnen finnes inbränt ett märke i form av ett H. Kärleväggen äro numera icke vanliga, och de äro endast påvisade i Nordeuropa. Utom den här beskrivna kannan, vars härkomst tyvärr är okänd, ehuru den torde vara svensk, äger Nordiska museet en annan något större från Västergötland. Den är rödfärgad och ornerad i svart och gult, fastän i något avvikande mönster. I Norge finnas flera dylika kannor med delvis besläktad ornering, och Nordiska museet äger från detta land några stycken. Ingen av dem är daterad. Tydligt är emellertid, att dessa kärleväggen medeltidens slutperiod, det vill säga 1500-talet eller början av 1600-talet.

Den här beskrivna kannans goticerande ornering och relativt skarpskur-na former tyda på, att den ej är yngre än 1500-talet. Direkta motsvarig-heter till själva käriformen har jag icke påträffat bland tyska stenkrus och ej heller bland periodens metallkannor eller laggkärl. En viss sär-karaktär medför dock svarvningstekniken. Svarvåsarna på kannan peka säkerligen tillbaka på laggade former, men detta behöver ej vara genom direkt överföring utan kan vara förmedlat av en annan kärilty. Svar-vade kannor äro för övrigt typiska både för 1500-talet och 1600-talet inom alla stånd och klasser i Norden. Den röda färgen var samtidigt en mode-sak. »Röda kannor» omtalas särskilt under 1500-talet både i Danmark och Sverige och importerades då mycket hit från Holland och Nordtyskland, där rikt målade träkärl tidigare utbildats till en specialitet. Åtskilligt talar visserligen för, att den nu till Nordiska museet förvärvade kan-nan är utförd i Sverige, där bevisligen dylik tillverkning också förekom under 1500-talet och sedan länge fortlevde, men full visshet härom kan ej sägas föreligga.

Sigurd Ericson.

En lapsk spåtrumma.

År 1916 erbjöds Nordiska museet av revisor M. Lehman att få köpa en lapsk spåtrumma, vilken då nyligen anträffats på en vind på den släkten v. Salza tillhöriga Mems herrgård i Östergötland vid Göta kan-nals utlopp i Slätbaken. Priset var emellertid för högt, och museet måste avstå. Senare förvärvades denna trumma av doktor Gunnar Didrikson i Stockholm, vilken år 1929 som gåva överlämnat densamma till Nordi-ska museet, något som måste alldeles särskilt uppskattas både på grund av dessa föremåls stora sällsynthet och deras alltmer stegrade värde. Trum-mans äldre historia och härkomst är okänd, men tydligt är, att den här-stammar från de södra lappmarkerna. Den har formen av ett ovalt säll, vars vägg består av en hopviken 8,5 cm. bred och $\frac{1}{2}$ cm. tjock rönnspån, ihopfäst med tre inslagna firsidiga tenn-nitar och 3 med kopparnitar fästa tvärremсор av kopparplåt. En enkel men elegant tillskuren, på mitten smalnande tvärså är infälld med 2 fyrkantiga tappar i kortändan och bildar ett handtag. Tvärs över med en ögla för handtaget är en sentrads-snodd anbragt, fästad i hål på långsidorna. Vid den äro ett par tenn-trådsöverspunna senträdstampar knutna, vilka i ändarna äro försedda med små mässingsbleck eller med små mässingskedjor, tydligen offer. Skinnet är endast spänt på översidan och är fastsytt med sentråd i genom spån-väggen borrhå. Alla dessa hål äro ej utnyttjade. På en del ställen äro hålen anbragta i två rader över varandra. Antydningar finnas, att sömnaden förut men ej nu gått i sicksack. Skinnet var spräckt, när trum-man kom till museet, men har nu lagats. På detta äro figurer på vanligt sätt målade med albarksfärg, och centrum upptages typiskt nog av en korsformig figur, soltecknet. Invid denna förekomma några gamla på-skrifter, som äro benämningar på en del av tecknen på trumman.

På utsidan av trumväggen äro med små tennstift inslagna två kors, och invid det ena av dessa två är väggen helt genombruten i korsform och dessa korshål äro fyllda med tenn. På ett annat ställe äro tre fyrkanter (den mellersta lång och rektangulär) också genombrutna och tennfyllda. Trumman har i Nordiska museet fått nummer 177,644. Beträffande arten och användningen av lapptrummorna se artikeln *Mytologi, lappsk*, av K. B. Wiklund i *Nordisk familjebok*, 2:dra upplagan och där citerad litteratur. Om sålltypen se Hallström i *Fataburen* 1910. Edgar Reuterskiöld, som ägnat tolkningen av tecknen på lapptrummorna stort intresse och som särskilt framhävt deras betydelse som religionsurkunder, har även i förbigående berört den här beskrivna trumman i en uppsats »Bevarade lapptrummor» i »Religionshistoriska studier tillägnade Edvard Lehmann den 19 aug. 1927» och anser att »den är väl använd. 8 björnar har den hjälpt att döda för en ägare och 28 för en annan. Det är tennstiften, som ange björnarnas antal. Den kristna Treenigheten och Raadien ha sammanförts till en grupp». Tolkningen i övrigt sammanhänger med samme författares framställning i »De Nordiska lapparnas religion», där även övriga förekommande tecken av honom dechifferats. I en osignerad artikel i *Svenska Dagbladet* 22/11 1916 framläggas en utförligare tolkning av Reuterskiöld av denna trummas tecken, varpå dock ej här kan närmare ingås. Han påvisar också, att det för närvarande endast är 72 stycken bevarade lapptrummor kända i hela världen. Av dessa finnas 45 i Sverige och 27 utomlands. Av de svenska voro år 1927 37 stycken i offentlig ägo, och 8 tillhörde privata. Nordiska museet har hittills ägt 4 stycken men har genom Mem-trumman fått detta antal stegrat till 5. Den närmaste motsvarigheten till Mem-trumman är J. Hadorphs trumma, som förvaras i Riksmuseets etnografiska avdelning. Åtskilligt talar för, att den förre är från 1500-talet.

Sigurd Erixon.

LITTERATUR.

NORDBERG, ALBERT: *En gammal Norrbottensbygd*. Anteckningar till Luleå sockens historia I—II. Lund 1928. 732 sid.

Bland de sockenmonografier, som på senaste åren utkommit, är prosten Albert Nordbergs en av de största och förvisso också en av de gedignaste. Särdeles värdefullt är, att från en så nordlig bygd få en så ingående skildring som denna. Det är en sakta fortgående erövring av Sverige, som pågår genom arbeten av denna och liknande art, och även för svensk etnologisk forskning utgör ett bokverk som detta en mycket viktig tillgång. Såsom redan namnet antyder, är det dock mera en sockenhistoria än en etnografisk skildring. Kyrkans historia och socknens organisation och ekonomi ligga i första linjen för intresset. Det personhistoriska inslaget är också starkt betonat. Vid sidan härav finnas emellertid omfångsrika kapitel rörande sådana etnografiska företeelser som fiske, jakt, bostäder, inventarier, klädedräkt, mat och dryck, seder och bruk m. m. Författarens forskningsmetod är dock även här mera historisk än etnologens. Här kompletteras framställningen emellertid på ett förträffligt sätt genom Aug. Nordströms värdefulla bok »Luleåkultur». Givetvis finns det dock ännu mycket att göra inom detta område. Folktraditionen är sålunda ännu ej utforskad i önskvärd utsträckning, och föremålsforskningen är ännu endast påbörjad. En viktig och värdefull historisk grundval är lagd genom prosten Nordbergs verk och genom den kritiska sans och måtta, som utmärker honom och genom den mönstring han gör av ett utomordentligt rikt arkivaliskt material får folklivsforskaren likaväl som lekmannen en grundlig undervisning i ortens och bygdens historia och en viktig inblick i, hur församlingslivet och kulturlivet i allmänhet gestaltade sig under gångna tider på denna nordliga breddgrad. Den förstnämnde räknar också som en viktig förtjänst hos boken, att den utgör en nyttig materialsamling.

Sigurd Erixon.

OLOFSSON, KLAS: *Folkliv och folkminne i Ås, Vedens och Gäsene härader i Västergötland*. I. Göteborg 1928. 337 sid.

Det livliga arbete som nu pågår, att uppteckna folkliga traditioner har i allmänhet icke ännu hunnit fram till det stadium, då det kan publiceras. I Danmark och Finland har man i allmänhet ägnat mycket större energi och intresse åt att få ut materialet i tryck. I Sverige har det fram-

för allt samlats i ladorna, och detta arbete har varit och är så maktpåliggande och kraftkrävande, att man vanligen helt enkelt ej haft tid att samtidigt bearbeta och publicera skördarna. Klas Olofssons bokverk utgör ett undantag från denna regel. Här föreligger en oerhört omfattande och rik samling av traditionsmaterial, som utgör ett mycket välgående tillskott till vår litteratur i ämnet. Det är lätt att se, att författaren, som dels öst ur egna minnen, dels upptecknat andras, erhållit skolning och inspirerats till mångsidighet genom de större forskningsinstitutionerna på folktraditionens område, direkt från de mera närliggande, indirekt från de egentliga centralinstitutionerna, vilkas synpunkter gå igen på olika sätt. Detta är att hälsa med glädje. Författaren har gjort forskningen mycket stora tjänster genom sin materialsamling. Folktron och den andliga folkkulturen ha mest intresserat honom, de materiella företeelserna ha berörts lättare eller mera från sidan, men samtidigt ges mycket värdefulla bidrag även rörande den muntliga traditionen om dem. Arbetet har sådan bredd och detaljrikedom, att det måste räknas till våra mera fullviktiga i sin art. Dess uppställning och register göra det ganska lätt att använda. Någon detaljkontroll har jag ej gjort, men det synes vara mycket vederhäftigt. Folkspråket har livligt beaktats och har till och med fått influera på själva framställningen, något som i viss mån verkar hinderande vid läsningen men som dock synes tillföra boken en del extra värden av språklig och psykologisk art.

Sigurd Erixon.

BUSCHAN, GEORG: *Illustrierte Völkerkunde*, II. Europa und seine Randgebiete von Dr. A. Byhan, Professor Dr. A. Haberlandt und Professor Dr M. Haberlandt. Stuttgart 1926. 1,152 sid., 43 tavlor, 708 fig. och 6 kartor.

Jag vet knappast något under senare år utkommet vetenskapligt arbete rörande europeisk kultur, som verkar så eggande till eftertanke, och sporrar en att söka komplettera eller korrigera, men som samtidigt inger en den största respekt för författarnas livaktighet och kunnighet. Givetvis är ämnets art och väldiga omfattning i viss mån orsak härtill. En framställning av Europas folkkultur i hela dess utvecklingshistoriska sammanhang möter, såsom professor A. Haberlandt framhäver i inledningen till den av honom författade översiktsskildringen: »Die Volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung», stora svårigheter dels emedan så många länder äro ofullständigt eller icke alls undersökta, så framför allt Grekland, Spanien, Frankrike och de brittiska öarna, dels emedan de hjälpvetenskaper, som här måste anlitas, såsom förhistoria och språkvetenskap, verkat ganska isolerade från varandra. Det är oneligen en ödets ironi, att det just är några av de mest framträdande kulturländerna, vilka på den allmänna etnologiens områden gjort och göra så betydande insatser, som här mankera så grundligt. Alla dessa och otaliga andra svårigheter och risker ha författarna till detta märkliga arbete trotsat, och de ha gjort en prestation, som kan betecknas såsom en verklig bragd, där man icke vet, om man mest skall beundra djärvheten eller energien och mångkunnigheten.

Arbetet sönderfaller i fyra delar. Den första behandlar vår världsdels indogermanska folk, deras fördelning i raser och folkfamiljer samt dessas utbredning och etnografi var för sig. Denna del är författad av den genom en mångårig och vittomfattande verksamhet kände och uppskattade forskaren och museimannen professor Michael Haberlandt i Wien. Därefter följer den av hans son professor Arthur Haberlandt skrivna sammanfattande översikten över Europas folkkultur i dess historiska utveckling, varom mera nedan. Nästa avsnitt heter »Kaukasien, Ost- och Nordrussland, Finland» och är författat av doktor Arthur Byhan. Det är en mot första avdelningens folkskildringar svarande redogörelse för de kaukasiska, turkiska och finska folkens utbredning och sär egenheter i antropologiskt och kulturellt hänseende. En motsvarande beskrivning har slutligen A. Haberlandt givit av Nordafrikas medelhavsområde och Kanarieöarna. Däremot saknas en sammanfattande översikt av de kaukasiska, turkiska och finska folkens liksom av det nordafrikanska områdets kulturtyper och kulturella struktur. Man får här således nöja sig med redogörelsen för varje särskild folkgrupp, där dock ett både intressant och rikt material blivit sammanställt av allt, som ansetts väsentligt. Arbetets användbarhet som uppslagsbok gagnas i hög grad av denna encyklopediska uppställning, vartill komma de talrika illustrationer, varmed alla kapitel äro späckade. Litteraturförteckningen i slutet av boken är ytterst respektgivande och ger också den en god vägledning. Man ser också, att författarna bemödat sig om stor mångsidighet och kringsyntet. En verklig fullständighet eller konsekvens äger man givetvis ej rätt att begära, och det ligger ju nära till hands, att Centraleuropa skulle komma att dominera. Vad de nordiska länderna beträffar, äro Finland och Sverige relativt bäst tillgodosedda, och man måste med nöje konstatera det intresse, som ägnats de svenska forskarna och deras uppfattningar.

Verkets utomordentliga omfattning och vidden och mångfalden av de problem och fakta, som diskuteras i detsamma, gör det omöjligt för en granskare i en tidskrift att komma längre än till en ytterst allmänt hållen orientering om det huvudsakliga innehållet.

De geografiskt anordnade folkbeskrivningarna upptaga huvuddelen av boken och äro givetvis av skiftande värde, allteftersom ett områdes eller ett folks kultur förut varit behandlad i litteraturen eller kunnat studeras museivägen. Det beror då även på i vilken utsträckning denna litteratur — särskilt den moderna — varit författarna tillgänglig. Härtill kommer svårigheten att i några korta rader ge det väsentliga av ett folks eller en folkgrupps etnologiska danning, framför allt då skildringarna ej sällan måste få karaktären av pioniärbete och vägröjning. Under sådana omständigheter är det ej att förundras över att en del misstag här och där gjort sig gällande och att redogörelsen ibland kommit att bygga på omoderna källor och delvis operera med övervunna ståndpunkter. Ett par exempel ur kapitlet om de skandinaviska folken må här framdragas, då de icke kunna lämnas oemotsagda. Det uppges sålunda, att germanerna, som under den yngre stenåldern nått upp till Mälaren först under bronsåldern trängde längre mot norr. De finnar, som ända fram till nutiden befolkat våra skogs- och bergsträckor, upp-

fattas som kvarlevor av en urbefolkning. Sverige och Norge sägas vara vitt skilda i språkligt hänseende, medan svenskan och danskan skulle stå varandra oändligt närmare. Byar skulle helt saknas i övre Sverige. Namnet Schweden härledes av svedjande o. s. v. Liknande fel och förbiseenden skulle kunna anföras även beträffande många av de övriga länderna, men det må här vara nog att omnämna denna svaghet.

Vetenskapligt mest nyskapande och intresseväckande är Arthur Haberlandts översikt av Europas folkkultur. Det är den europeiska etnologiens första konsekvent genomförda kulturanalys i större skala, och den är på ett i hög grad givande och produktivt sätt upplagd efter den allmänna etnologiens modernare riktlinjer. Efter vartannat granskas här näringarna, bebyggelsen, husgerådet, hantverket, folkkonsten, samfundslivet och världsåskådningen. De kulturgeografiska motsättningarna spela stor roll i denna framställning, som även ur metodisk synpunkt har mycket att ge. Givetvis måste slutsatsen ofta byggas på ett relativt litet eller sporadiskt material, och en närmare granskning av dess värde har ej kunnat ske konsekvent. I alla europeiska länder skulle författare kunna påvisa, att förbiseenden och misstag gjorts. Författaren får faktiskt balansera mellan risken att generalisera för mycket på grund av ett starkt framträdande men obetydligt utbrett material och att begränsa en företeelses förekomst alltför mycket på grund av tillfälligtvis otillräcklig materialkänning. Det hela blir en skiss, en snabbmålning, men den är genomförd med en vakenhet och en upptäckarglädje, som verka bestickande. Det vore då pedanteri att komma dragande med detaljanmärkningar och att bära fram nytt material. Skildringen har karaktären av en problemuppläggning med antydning av större geografiska linjer och sammanhang utan att eftersträva slutgiltighet eller fullständighet. Det är i många fall ännu för tidigt att söka ge mer än exemplifikation och provglimtar. De etnologiska företeelsernas utbredning och geografiska tyngdpunkter äro ännu endast mera undantagsvis klarlagda, och med kulturområden och kulturmiljöer förhåller det sig på samma sätt.

Detta är ett svårt hinder och då författaren ej nog mycket inriktat sig på att få fram de mera enhetliga områdenas särkaraktär och deras mest representativa företeelser, komma beläggen ibland att något sväva i luften och bli valda på mera tillfälligt sätt. Enligt min mening skulle även yngre kulturformer ha anlitats som hjälpmedel härvidlag.

I en slutlig sammanfattning, betitlad »Der Kulturaufbau», skisserar Arthur Haberlandt emellertid sammanhanget och differenserna i stort. Han belyser här också kulturens huvudvägar genom Europa och skillnaden mellan öster och väster, norr och söder. Märkligt nog bortser han nästan helt från klimatets roll. Kan en förhistorisk kulturkretsforskning ge etnologen den fasta grundval han behöver, frågar författaren, men måste säga nej. Det arkeologiska materialet ger, trots allt därpå inriktat skarpsinne, ingen organiskt samlad bild av kultur och liv. Om kreatursskötseln, herdeförhållandena, plogbruket säga exempelvis de arkeologiska fynden föga, och de tiga nästan helt om samfundslivet. Det är sålunda mycket ovisst om kulturkretsläran här bör och kan tillämpas. Författaren anser djupsnitt av bestämda livsmiljöer mera givande, där näringslivets element stå i organiskt sammanhang med varandra och kul-

turlivet i övrigt. I stället för kulturkretsar gäller det således att studera de viktigaste »Lebenskreisen», ett ord, som kanske bör ersättas med näringskretsar. Det blir sålunda samlare, jägare, fiskare, herdebönder och åkerbönder, som måste analyseras, och det är dessa kategorier, som den föregående framställningen koncentrerar sig omkring. En föregångare ser författaren framför allt i V. Hehn på det näringshistoriska gebitet och i J. Bachofen på det sociala, givetvis i båda fallen med utmönstrande av en mängd nu övergivna teorier. En av de viktigaste sociala skiftningarna är motsättningen mellan moderrättsliga ursprungstyper i Väst- och Sydeuropa och faderrättsliga i Nordeuropa. Livsformer och kulturföreteelser i övrigt granskas och sorteras framför allt med hänsyn till dessa två huvudfaktorer: näring och samfundsart.

De speciella folk- och rasskildringarna ha givetvis icke denna systematiska karaktär, men äro konkreta beskrivningar, vilka det är av värde att få sammanställda på detta överskådliga sätt. Icke minst i fråga om de kaukasiska folken är detta mycket tacknämligt.

En svensk läsare må icke låta sig avskräckas från att taga del av detta verk på grund av att stilen är snärjig och delvis ej så lättillgänglig och klar. Det är en utomordentligt rik kunskapskälla och för den europeiska etnologin betecknar det en viktig epok. Det gäller nu att arbeta vidare och att komplettera bilden, och detta sker för visso betydligt lättare och behändigare än förut.

Sigurd Erixon.

Stadshistoriska institutet: Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. Första delen (1251—1523), utgiven av Nils Herlitz. Stockholm 1927. 526 sid. 8:o.

Den stadshistoriska forskningen har under de senare åren upplevat en glädjande blomstring. Även om man bortser från de många stadsmonografier, vilka haft ett eller annat jubileum som grundval, har ett flertal betydande forskningsresultat publicerats. Dessutom har man i det av »Svenska stadsförbundet» organiserade »Stadshistoriska institutet» fått en institution, som nedlagt stora förtjänster inom den ännu unga vetenskapsgrenen. Det utåt mest bekanta resultatet av institutets verksamhet har väl varit den föreläsningsserie på Stockholms Högskola, som blev impulsen till upprättandet av en professur i Stockholms historia. Men dessutom har institutet under det senaste decenniet bedrivit en omfattande inventering och registrering av stadshistoriskt arkivmaterial. Därvid har beståndet av såväl kartor som privilegier och förordningar uppsökts, förtecknats och avbildats.

Som ett första resultat av detta viktiga arbete ha nu de medeltida stadsprivilegierna publicerats i en diger och synnerligen innehållsrik volym, vars utgivande möjliggjorts genom ekonomiskt bidrag av direktör Pehr Swartz. Det redaktionella arbetet har letts av initiativtagaren till verket, professor Nils Herlitz, som även i ett ovanligt innehållsrikt förtal klarlägger de utvecklingslinjer, efter vilka regeringsmakten under medeltiden ingrep i städernas rättsliga ställning. Utförliga och mycket instruktivt uppställda sakregister underlätta studiet av det kronologiskt ord-

nade materialet, vilket säkerligen kommer att bli en ovärderlig källa för stadshistorisk forskning.

I förordet meddelas, att publikationens fullföljande efter 1523 anförtrots arkivarien Ernst Nygren, och att utgivandet glädjande nog icke torde vara alltför avlägset. Måhända kan man även hoppas, att det ur kulturhistorisk synpunkt icke minst viktiga kartmaterialet småningom också kan publiceras, om än blott i registerform.

G. S.

Till anmälan insända skrifter:

Från K. Vitt. Hist. o. Ant. Akad.: Fornvännen 1929: 5. — Från Verlag W. de Gruyter & C:o, Berlin-Leipzig: E. Hoffman-Krayer: Volkskundliche Bibliographie 1923—24. — Från Diakonistyrelsens förlag: S. Brandel: Bo Jonssons borg vid Bjärka-Säby. Stockholm 1929. — Från Blekinge hembygdsförbund: Blekingeboken. Årsbok 1929. — Från utg.: S. Blöndal och S. Sigtryggsson: Gammel islandsk kultur i billeder. Köpenhamn 1929; Tidskrift för konstvetenskap 13: 4; Notiser från Arbetarnas kulturhistoriska sällskap 3: 1. — Från förf.: S. Larsson: Substantivböjningen i Västerbottens folkmål. Uppsala 1929.

Gåvor till Nordiska museet och Skansen hava år 1928 lämnats
av följande personer:

(forts.) Natur och Kultur, A. B., Sthlm; Nauclet, E., Mörby; Nilsegården, Rättvik; Nilsson, Anna, Kisa; Nilsson, Ellen, Högerud; Nilsson, Elna, Olseröd; Nilsson, Hanna, Olseröd; Nilsson, J. O., Härnösand; Nilsson, Kerstin, Idre; Nilsson, Matilda, Sthlm; Nilsson, Märta, Lidingö; Nilsson, Sofia, Degeberga; Nordberg, A., Neder-Luleå; Nordén, A., Sthlm; Nordisk Rotogravyr, Sthlm; Nordiska museets Vänner, Sthlm; Nordlander, Grete, Sundsvall; Nordqvist, Alma, Stöllet; Nordqvist, N., Stöllet; Norgren, H., Sthlm; Normans, K., dödsbo, Tjockö; Norrman, Anna, Sthlm; Nyström, Birgit, Sthlm; Nyström, N. O., Sthlm. — Olson, A., Sundsvall; Olsson, Augusta, Hälgebol; Olsson, A., Sthlm; Olsson, Elina, Degeberga; Olsson, Hulda, Arvika; Olsson, I., Maglehem; Olsson, J., Fjölle; Olsson, Kung O., Holsåker; Olsson, Olga, Arvika. — Paegle, Ed, Riga; Palmgren, Albertina, Mariefred; Pamp, A. P., Rydsnäs; Parment, O., Härnösand; Pennsylvania Museum, Philadelphia; Persson, Bäcke J., Idre; Persson, Id J., Idre; af Peterssens, Katy, S. Lindved; af Peterssens, Vera, Saltsjö-Dufnäs; Petterson, H., Rydsnäs; Pettersson, Ida, Arvika; Pettersson, N., Tirserum; Pettersson, N., Sthlm; Pettersson, K., Getå; Pettersson, Maria Charlotta, Värmlands-Nysäter; Peyron, Louise, Sthlm; Philipson, Hélène, Sthlm; v. Plomgren, Th., Måstena; Pripps, Maria, dödsbo, Sthlm. — Ramstedt, H., Sthlm; Rahm, C. Th., Sthlm; Red. av Vårt hem, Sthlm; Rettig, Edit, Söderhamn; Reuterskiöld, C., Oslo; Reuterswärd, V., och Ebba, Sthlm; Rignér, E., Sthlm; Ringqvist, N., Arvika; Robsahm, Maria, Hjo; Roos, G. V. A., Visby; Runestam, G., Sthlm; Rundgren, S. W., Sthlm; Rydberg, Maria, Sthlm; Rönnow, S., Sthlm; Röjasgården, Ovanmyra. — Sahlin, C., Djursholm, Samfundet St Erik, Sthlm; Samuelsson, N., Ingatorp; Samuelsson, N., Sthlm; Sandén, C., Björkö; Saxén, P. L., Sthlm; Saxon, J. L., Sthlm; Schön, Leila, Sthlm; Selling, G., Sthlm; Sennells, Anna, dödsbo, Sthlm; Sidenbladh, E., Sthlm; Silfverstolpe, G. M., Sthlm; Silow, A., Sthlm; Silof, K., Sthlm; Simlund, E., Vasselhyttan; Shetelig, H., Bergen; Sjöberg, G., Sthlm; Sjöbergs, Rosalie, dödsbo, Sthlm; Sjöholm, E., Sthlm; Sjösten, A., Stuvsta; Skuman, M., Kåge; Snörmakeriarbetarnes Sjuk- och Begravningskassa, gm. E. Ericsson, Sthlm; Spakarps gård, Ingatorp; Spolander, H., Klinga; Stahl, M., St. Rågå; Stat. Hist. Mus., Sthlm; Stengård, Manda, Hejde; Stens, Karin, Ore; Stenkvist, G., Sthlm; Stjärnfore-Ställdalen, A.-B., Ställdalen; Stockholms högskola; Storkyrkoförsamlingen, Sthlm; Strand, O., Venjan; Ströms, Alfild, dödsbo, Sthlm; Strömbäck, E., Sthlm; Ståhl, J. F., Kålhammar; Stålhane, Anna, Sthlm; Sucksdorff, A., Lidingö; Sucksdorff, Britta, Lidingö; Sucksdorff, Barbro, Lidingö; Svenonius, F., Sthlm; Svenning, J., Uppsala; Svenska Turistföreningen, Sthlm; Svensson, J., Sthlm; Svensson, J. E., Sthlm; Svensson, L., Löderup; Svensson, L., Idre; Svensson, Lotten, Sthlm; Svensson, Sus K., Venjan; Svensson, S., Sthlm; Svensson, T., Sthlm; Sveriges Husmodersföreningars Riksförbund, Sthlm; Svärd, H., Kärvsåsen; Sydman, A., L. Rågå; Söderholm, N., St Anna; Söderman, K. V., Tjockö; Söderström, H., Åtvidaberg; Södervik, Sofie, och Hillestrand, Maria, Sthlm; Sörgården, Kisa. (forts. i nästa häfte).

Gåvor till Nordiska museet från landsorten insändas under adress Nordiska museet, Stockholm. I Stockholm kunna de lämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid varje föremål böra fyndort och givarens namn, titel och adress samt i övrigt varje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angivas.

Fotografier av kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utövändet av lantliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntroföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet av Nordiska museet.

Uppteckningar om levnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkänedom.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften årligen och åtföljes dessutom av en redogörelse för museets och en redogörelse för Kungl. Livrustkammarens förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 10 kr. för årgång. Till de ledamöter i Skansenföreningen (Samfundet för Nordiska museets främjande), som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I huvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halva boklädspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

